

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

JOURNAL OF MEDENİYET POLITICS

(Hakemli Ulusal Dergi)

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

ISSN: 2547-9695
e-ISSN: 2587-0815

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
**Siyasal Bilgiler
Fakültesi Dergisi**
JOURNAL OF MEDENİYET POLITICS

(Hakemli Ulusal Dergi)

Cilt/Volume: VII 2022 No: 2

İstanbul 2022

İLETİŞİM/CONTACT

Adres/Adress: İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, Güney Yerleşkesi A Blok 2. Kat,
Dumlupınar Mahallesi D-100 Karayolu, Kadıköy/ İstanbul

Telefon: +90 (216) 280 25 52

Fax: +90 (216) 280 25 55

Kurumsal E-mail: siyasal@medeniyet.edu.tr;

E-mail: ismus.dergi@medeniyet.edu.tr

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS) / Journal of Medeniyet Politics (JM-P)'te yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne aittir. Dergide yayınlanan makaleler, yayın kurulunun yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz. Bilimsel çalışmalar için kurallara uygun alıntı ve atıf yapılabilir. Dergide neşredilen makalelerdeki görüş ve düşünceler, yazarların şahsına ait olup, dekanlığımızı ve editörümüzü/alan editörlerimizi sorumlu kılmamaktadır.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS)/Journal of Medeniyet Politics (JMP) elektronik olarak yayınlanmaktadır.

KURUCU VE İMTİYAZ SAHİBİ

(Rektör Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK Adına)
Prof. Dr. Hamdi GENÇ
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı

EDİTÖR

Prof. Dr. Hamdi GENÇ

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Murat TAŞDEMİR (İktisat)
Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV (Uluslararası İlişkiler)
Prof. Dr. Âlim YILMAZ (Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi)
Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (Maliye)
Doç. Dr. Adem BALTACI (İşletme)

YARDIMCI EDİTÖR

Dr. Öğr. Üy. Meysune YAŞAR
Arş. Gör. Alperen ÖZKAN

E-DERGİ YÖNETİCİSİ

Arş. Gör. Alperen ÖZKAN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Hamdi GENÇ
Prof. Dr. Ahmet KAVAS
Prof. Dr. M. Lütfullah KARAMAN
Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU
Prof. Dr. Murat TAŞDEMİR
Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU
Doç. Dr. Faruk BAL
Doç. Dr. Cevdet KIZIL

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet KAVAS, (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. M. Lütfullah KARAMAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Veli Denizhan KALKAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Hamza ATEŞ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Azmi ÖZCAN (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Thom BROOKS (Durham Üniversitesi), Prof. Dr. Lütfihak ALPKAN (İstanbul Teknik Üniversitesi), Prof. Dr. Osman KANE (Harvard Üniversitesi), Prof. Dr. Michelangelo GUIDA (29 Mayıs Üniversitesi), Prof. Dr. Elkali GERBI (Medea Yahya Faris Üniversitesi), Prof. Dr. Muhammed HARON (Botswana Üniversitesi/Pretoria Üniversitesi), Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU (Lincoln Üniversitesi), Prof. Dr. Adem BALTACI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Dr. Samir AMGHAR (Strazburg Üniversitesi).

İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS) / Journal of Medeniyet Politics (JMP)
2022, Cilt/Volume: VII, No: 2

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), yılda iki kere çıkan ulusal hakemli akademik bir dergidir.

Journal of Medeniyet Politics (JMP) is an national refereed academic journal and has published semi-annually.

HAKEM LİSTESİ

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ / UNITED STATES OF AMERICA

Prof. Dr. Osman KANE (Harvard Üniversitesi)

CEZAYİR / ALGERIA

Prof. Dr. Elkali GERBI (Medea Yahya Faris Üniversitesi)

Doç. Dr. Nadia TERCHOUNE (Medea Yahia Faris Üniversitesi)

FRANSA / FRANCE

Dr. Samir AMGHAR (Strasbourg Üniversitesi)

İNGİLTERE / ENGLAND

Prof. Dr. Thom BROOKS (Durham Üniversitesi)

İTALYA / ITALY

Prof. Dr. Michelangelo GUIDA (29 Mayıs Üniversitesi)

PORTEKİZ / PORTUGAL

Dr. Bruno Daniel de Brito Serra (Minho Üniversitesi)

TÜRKİYE / TURKEY

Prof. Dr. Âdem APAK (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet KAVAS (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Azmi ÖZCAN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Berdal ARAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Emel PARLAR (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU (Lincoln Üniversitesi)

Prof. Dr. Giray GÖZGÖR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Hamdi GENÇ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Lütfihak ALPKAN (İstanbul Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Muharrem ÖZTEL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhittin ATAMAN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR (Celal Bayar Üniversitesi)

Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Tarkan OKTAY (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. V. Denizhan KALKAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Yüksel DEMİRKAYA (Marmara Üniversitesi)

Doç. Dr. Adem BALTACI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Cevdet KIZIL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Çağlar YURTSEVEN (Bahçeşehir Üniversitesi)

Doç. Dr. Çiğdem NAS (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Dursun YENER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Etem Hakan ERGEÇ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Faruk BAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Filiz DIĞIRLIOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan KÖSEBALABAN (Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi)
Doç. Dr. Hilal GÖRGÜN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Hilmi ÜNSAL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin KAYA (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail ERMAĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Leman ERDAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Levent ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Mert SUNAR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Sabri AZGÜN (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Salih İNCİ (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman ELİK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Erdem TAŞ (Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullatif ÇEVİKER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Arafat Salih AYDINER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Barış SOYBİLGİN (İstanbul Bilgi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Burak ÖZDEMİR (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Erol MUZIR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih BAYRAM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Mehmet YALÇIN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih YIĞIT (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Nil DÖNER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen COŞKUN ALBAYRAK (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülfer VURAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Halil Kürşad ASLAN (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Helin Sarı ERTEM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İdil TUNÇER KILAVUZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi M. Sait TÜRKHAN (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi M. Zahit ATÇIL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sabri TOPRAK (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOCAOĞLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Mertcan TAŞÇIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan GÖKSEL (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Onur DİRLİK (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özer SELÇUK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem YÜCEL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tolga DURSUN (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tansu Hilmi HANÇER (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Dr. Mesut Malik YAVUZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

YENİ ZELANDA / NEW ZEALAND

Dr. Nazim TAŞKIN (Massey Üniversitesi)

YUNANİSTAN / GREECE

Dr. Sebahattin ABDURRAHMAN (SOAS, Londra Üniversitesi)

İSMUS
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
(Journal of Medeniyet Politics)

Cilt: VII

2022

Sayı: 2

İÇİNDEKİLER

Emine ÇELİK & Göktuğ SÖNMEZ, Sivil Toplum Kuruluşlarının Beşinci Kol Faaliyetlerindeki Rolü 1-24

Alim YILMAZ & Didem GEYLANİ, İslamofobi, Yabancı Düşmanlığı ve Irkçılık 25-32

Derya AYTEN, Tanzimat Öncesi Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivil Toplum 33-46

JMP
Journal of Medeniyet Politics

Volume: VII

2022

No: 2

CONTENTS

Emine ÇELİK & Göktuğ SÖNMEZ, The Role of Non-Governmental Organizations in Fifth Column Activities 1-24

Alim YILMAZ & Didem GEYLANİ, Islamophobia Xenophobia and Racism 25-32

Derya AYTEN, Civil Society in the Ottoman Empire in the Pre-Tanzimat Period 33-46

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), VII/2 (2022), s. 1-24

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ BEŞİNCİ KOL FAALİYETLERİNDEKİ ROLÜ

Emine Çelik*
Gökтуğ Sönmez**

Özet

Sivil toplum kuruluşları ortaya çıkışından günümüze kadar; yoksulluk başta olmak üzere insan hakları, çocuk hakları ve ihlalleri, antidemokratik sistem içerisindeki demokratikleşme çabalarına katkı sağlama ve terörizmin engellenmesi ve yaygınlaşmasının önlenmesi gibi birçok kritik alanda faaliyetlerini yürütmektedir. STK'ların ise söz konusu faaliyetleri kamu kurum ve kuruluşların yanı sıra özel sektör haricinde bireylerin yaşam standartlarının yanı sıra, demokratik hak ve özgürlüklerinin korunmasına yardımcı olmak adına çalışmaları ortaya çıkarması olarak belirtilmektedir. Ancak Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan'da yaşanan Renkli Devrimler'de ve Arap Baharı'nda STK'ların söz konusu faaliyet alanları ve üstlendiği rollerde değişimlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Öyle ki iddialara göre: hem Renkli Devrimler'de hem de Arap Baharı'nda İspanya iç savaşıyla ilgili literatürde yer almaya başlayan beşinci kol faaliyetlerinin STK'lar aracılığıyla yürütüldüğüne dair savlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda da çalışmada STK'lar ve Beşinci Kol Faaliyetleri arasındaki ilişki tarihsel bir perspektiften ele alınarak analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: STK, Beşinci Kol Faaliyetleri, Renkli Devrimler, Otpor

* Dr., eminegvenilir@gmail.com, Orcid id: 0000-0001-9793-2143

** Doc. Dr., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi, goktugsonmez@gmail.com, Orcid id: 0000-0001-5067-4693

THE ROLE OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN THE FIFTH COLUMN ACTIVITIES

Abstract

From the emergence of non-governmental organizations to the present day; It carries out its activities in many critical areas such as human rights, especially poverty, children's rights and violations, contributing to democratization efforts within the anti-democratic system, and preventing terrorism and its spread. On the other hand, the activities of NGOs are stated as revealing works to help protect the living standards of individuals, as well as their democratic rights and freedoms, apart from the private sector as well as public institutions and organizations. However, during the Colored Revolutions and the Arab Spring in Ukraine, Georgia and Kyrgyzstan, it is seen that there are changes in the activities and roles of NGOs. So much so that, according to the allegations, arguments emerged that the fifth column activities, which started to take place in the literature on the Spanish civil war in both the Color Revolutions and the Arab Spring, were carried out through NGOs. In this context, the relationship between NGOs and Fifth Column Activities will be analyzed from a historical perspective.

Keywords: *NGO, Fifth Column Activities, Color Revolutions, Otpor*

Giriş

Sivil toplum faaliyetleri, insani yardım çabaları ve dezavantajlı gruplara destek çabalarıyla özellikle son on yıllarda uluslararası siyasette ağırlığını artıran sivil toplum kuruluşları (STK)'nın aynı zamanda dönem ve koşullarla bağlantılı olarak ulusal ve bölgesel güvenliği tehdit edici fonksiyonları olabildiği ve/ya bu yapılar kullanılarak böylesi sonuçları muhtemel faaliyetlerin kimi aktörlerce hayata geçirilebildiği değerlendirilmektedir. Uluslararası sistemde rolleri giderek artan STK'lar ve bu kapsamda espionaj, algı yönetimi ve baskı aracı olarak kullanılan “5. kol faaliyetleri” son dönemlerde dünyadaki gelişmelere paralel olarak üzerinde daha fazla tartışılan kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki kavramın tarihsel kökenleri, kavramların etkinlikleri ve kullanıldığı alanlar akademik olarak uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve ekonomi gibi birçok alan tarafından incelenmektedir. Çalışmada STK ve 5. Kol faaliyetlerinin kavramsallaştırılmaları, tarihsel kökenleri ve faaliyetleri neticesinde ortaya koydukları etki alanlarına değinilmeye çalışılacaktır. STK'lara dair kavramın tanımlanması, tarihsel gelişimi, yapıları, faaliyet alanlarına ilişkin izahların yapılmasının akabinde günümüzde sıkça tartışma konusu olan bir başka önemli husus olarak bazı STK'ların beşinci kol faaliyetlerinde kullanılmaları üzerinde durulacak, bu durum kimi örneklerle desteklenecektir. Bu bağlamda da ilk olarak beşinci kol faaliyetin tanımlanması, tarihsel gelişimi, sınıflandırılması ve etki alanlarına dair hususlar belirtildikten sonra STK ve beşinci kol faaliyetleri arasındaki ilişkiye değinilecektir.

STK'nın Kavramı: Farklılıklar, Tanımlar ve Çeşitlilik

STK teriminin kapsam genişliği, farklı kategorilerde farklı türlerinin bulunması ve ayrıca ülkelerin sosyo-kültürel yapısının da etkisiyle kavramsallaştırılmasında farklı isimlendirilmelerin kullanılmaktadır. Genel itibariyle tüm dünyada sivil toplum, sivil toplum kuruluşları (STK-Non-Governmental Organizations/NGOs), yardım kuruluşları ya da vergi istinası örgütler gibi isimlendirmelerin yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 5). Birçok kavram arasından STK kavramının yaygın olarak kullanılması temel nedenleri arasında BM tarafından STK kavramının isimlendirilmesi ve literatürde STK kavramının hem akademik çevreler hem siyaset yapımcılar tarafından giderek artan biçimde tercih etmesi ve günümüzde bu kavramsallaştırmanın domine edici bir hale gelmiş olması sıralanabilmektedir (Martens, 2002: 271). Bu bağlamda da bu çalışmada da en geniş ve küresel anlamda yaygın kullanımı ile STK kavramı üzerinden hareket edilecektir.

STK kavramı günümüzde “sivil toplum”, “üçüncü sektör” veya “kar amacı gütmeyen kuruluş” olarak kamu ve özel sektör alanının dışındaki tüm alanı kapsayacak şekilde geniş bir anlamda kullanılmaktadır (Teegen, Doh ve Vachani, 2004: 464). Uluslararası sistem içerisinde ise kavramın genel bir çerçevesi BM tarafından çizilmiştir. BM'ye göre STK “kamu yararını destekleyen konuları ele almak için yerel, ulusal veya uluslararası düzeyde örgütlenmiş kar amacı gütmeyen, gönüllü bir vatandaş grubu” olarak tanımlanmaktadır (Leverty, 2008). Dünya Bankası ise STK'yı “yoksulların çıkarlarını korumak ve desteklemek, çevreyi korumak, temel sosyal hizmetleri sağlamak veya toplumun kalkınmasını üstlenmek için faaliyetler yürüten özel sektör olarak tanımlamıştır (Malena, 1995: 16; Pearce, 1993: 226). ABD hükümeti tarafından ise STK'lar paylaşılan hedefler veya çıkarları geliştirmek, ilerletmek için vatandaşlar tarafından gönüllü olarak oluşturulan kuruluşlar olarak tanımlanmıştır. Ayrıca STK'lar kapsam olarak bağımsız kamu politikası araştırma kuruluşlarını, insanı

yardım kuruluşları, özek vakıf ve fonları, hayır kurumlarını, kar amacı gütmeyen yapıları içermektedir (U.S. Department of State, 2017). Avrupa Birliği STK'ları kamu yararını destekleyen konuları ele almak için yerel, ulusal veya uluslararası düzeyde örgütlenmiş, temelde hükümetten bağımsız, kar amacı gütmeyen vatandaş grupları olarak tanımlanmaktadır (EIGE, 2022).

Hükümetlere/devlete bağlı olmayan ve aynı zamanda da özel, kar amaçlı bir kurumsal yapı olarak işlevi olmayan STK geniş anlamlı bir terimdir (Doh ve Yaziji, 2009: 4). Dolayısıyla da kavramsallaştırılmasında farklı tanım ve yaklaşımlar bulunması, STK'ların siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda faaliyetlerinden de kaynaklanabileceği yaygın bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Hükümetlere/devlete bağlı olmayan ve aynı zamanda da özel, kar amaçlı bir kurumsal yapı olarak işlevi olmayan STK geniş anlamlı bir terimdir (Doh ve Yaziji, 2009: 4).

Nitekim insani yardım ile ilgilenen STK'lar Corss, Save The Children vb. ya da insan haklarının savunulduğu Uluslararası Af Örgütü, İnsan Hakları İzleme Örgütü vb. bir başka örnek olarak çevrenin korunmasıyla ilgili Greenpeace, World Wildlife Foundaitons yanı sıra Rockefeller Vakfı, OXFAM, Action Aid gibi kuruluşların varlığı STK kavramının ne kadar geniş bir yelpaze oluşturduğunu, ne denli farklı çalışma alanları, kapasiteler ve algılanma biçimleri olduğunu göstermektedir (Holmen ve Jirström, 2009: 431). Yukarıda az sayıda bahsi geçen STK bağlamında ele alındığında dahi tanımlamalardaki farklılığın yanı sıra STK'ların kendi içerisinde de farklı tür ve dolayısıyla da özelliklerinin olduğu anlaşılmaktadır (Doh ve Yaziji, 2009: 4).

Sivil Toplum ve Beşinci Kol Faaliyetleri: Tarihsel ve Kavramsal Dönüşüm ve Örnekler

STK'ların varlık sebepleri ve özelliklerini açıklayan temelde üç temel teori ortaya atılmış (devlet yetersizliği teorisi, işlem maliyet teorisi ve sözleşme başarısızlığı teorisi), ortaya çıkan bu teoriler ise sektörler arası işbirliğinin de temellerinin açıklayıcısı olmuştur. İlk olarak devlet yetersizliği teorisi ele alındığında; homojen toplum ve güçlü devlet mekanizmasının yer aldığı sistemlerde, kamu mal ve hizmetlerin eksiksiz olarak dağıtımı, hizmetin yerinde ve etkili şekilde gerçekleştirilmesi, STK'ların varlıklarına duyulan ihtiyacı azaltmakta ancak özellikle heterojen, katmanlaşmış toplumlar ile zayıf devlet mekanizmasının hakim olduğu sistemlerde, devletin kamu hizmetlerinin sunumunda standartlaşmış hizmetler sunamaması, hizmetlerin sunumunda ve kaynakların etkin şekilde dağıtımında toplum içerisindeki zayıf grupların ihmal edilmesi, bilinçli olarak kimi kimliklerin hizmet, mal ve imkân dağılımında marjinalleştirilmesi gibi etkenler STK'lara duyulan ihtiyacı arttırmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 8-9). Böylesi dinamikler çerçevesinde devletlerin toplumlarına kamu mal ve hizmetlerini adil biçimde yansıtamaması sonucunda kitleler kendi çıkarları doğrultusunda bu adaletsizliği sonlandırmak, adil paylaşımı temin etmek ve adil paylaşım için devlet üzerinde baskı kurabilmek için olabileceği gibi mevcut durum karşısında tabanı geniş bir hareketliliğin zeminini oluşturmak ve dolayısıyla istikrarsızlık ve devlet ile toplum arasındaki mesafeyi artırmak maksatlı da olabilecek STK'laşma süreçlerini gerçekleştirebilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 9). Dolayısıyla güçlü devletlerdeki STK varlığı ile zayıf devletlerdeki STK varlıklarının hem ihtiyaçlar doğrultusunda sayısının arttığı ve azaldığı söylenebilmekte hem de farklı kapasitelere sahip devlet mekanizmalarında STK'ların

sayısı ve varlığının nispeten daha zayıf devlet mekanizmalarına sahip devletlerdeki sayı ve varlıkla farklı bir biçimde değerlendirilmesi, faydaları kadar ortaya çıkarabilecekleri risklerin de farklı zeminlerde ele alınmasının gerektiği görülmektedir.

İkinci olarak ele alınan işlem maliyet teorisine göre; kamu ya da özel sektördeki örgütler yapısal ve işlevsel olarak büyüyüp genişledikçe bürokrasi gibi ilave işlemlerin yönetimlerine dair maliyetler de yükselmektedir. STK'ların, kaliteyi düşürmek, vaat edilen hizmet ve parametreleri yerine getirmemek veya karı arttırmak için hizmetleri benzeştirerek üretim maliyetini düşürmek gibi zorunlulukları yoktur. Dolayısıyla STK'lar firmalar ve kamu örgütlerinden farklı teşvikler altında faaliyet göstermektedirler. İşlem maliyet teorisi bağlamında devlet için temel nitelikte olmayan faaliyetlerin finansal desteği sağlanarak ilgili STK'lara devredilmesi, devredilebilen faaliyetlerden kaynaklanan yükü minimize ederek devletin etkinliğini arttıracaktır (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 10). Bu bağlamda da kamu sektörü etkinliğini daha çok ihtiyaç duyulan alanlara kanalize ederek, hizmet aksaklıkları, eşit kamu mal ve hizmet dağıtımı gibi birçok alanda faaliyetlerini sürdürebilecektir.

Son olarak bahsedilen sözleşme başarısızlığı teorisi ise STK'lar, tüketiciler ve üreticiler arasında bilgi akışının paralel olduğu durumlarda hizmetlerin sunumunda etkili bir araç olduğunu ileri sürmektedir. STK'lar bilgi akışının sağlanmasındaki etkin rollerini, kar dağıtma sınırlaması gibi durumlarda STK'ların tüketicileri kandırmaya yönelik faaliyetlerinin olmaması STK'ların daha güvenilir bir yapı olarak görülmesini sağlamaktadır (Martens, 2002: 273).

STK'ların BM tarafından tanımlanan ve ortaya koyduğu perspektifi ile birlikte faaliyet alanları ve yapıları da bir inceleme konusudur. Bu bağlamda da bir örgütün yapısal ve/veya operasyonel açıdan STK olarak tanımlanabilmesi için literatüre göre bazı genel özelliklere sahip olması beklenmektedir. Bu özellikler;

- Resmîyet kazanmış, organize olmuş ve belirli ölçüde kurumsallaşmış olması,
- Özel sektör ve kamu sektöründen ayrı bir yapıya sahip olması (Ancak bu madde bağlamında STK'ların nakdi veya aynı olarak devlet desteği alamayacağını ifade etmemektedir),
- Yapı içerisinde kurucularına veya yöneticilerine kar payı vermemeleri,
- Yapının esas itibarıyla ticari bir amacının olmaması,
- Kendi kendilerini yöneten bir kurumsal yapıya sahip olmaları,
- Herhangi bir ülkenin doğrudan denetiminden bağımsız olması,
- Gelirlerinde, işlerin yürütülmesinde ya da faaliyetlerinin yerine getirilmesinde tamamen olmasa bile büyük ölçüde gönüllü katkı ve katılım içermesi,
- STK'ların siyasi bir parti kurmaması,
- Kar amacı gütmeyen bir yapı teşkil etmesi,
- Hiçbir şekilde uluslararası hukuk normları içerisinde suç teşkil edebilecek bir yapı ve aynı zamanda şiddet içerikli bir organizasyon içerisinde olmaması şeklinde belirtilmektedir (Willets, 2010; Kalkınma Bakanlığı, 2018: 8-10).

Yukarıdaki özelliklerle birlikte STK'ların faaliyet alanları, yükledikleri misyonlar bağlamında işlevlerine ilişkin dört temel rol tanımlanmaktadır. Aşağıda detaylı şekilde ele alınacak roller; hizmet sunucu rolü, öncü rol, değer koruma rolü ve savunuculuk rolü olarak isimlendirilmektedir.

1. Hizmet sunucu rolü: Hükümetler kamu politikalarını yapısı gereği geniş ve kamu hizmetleri ise tek düzey bir yapı içerisinde sunulmaktadır. STK'lar ise tercihler doğrultusunda ortak mal ve hizmetlerin sunumunda çeşitli işlevleri yerine getirebilmektedir. STK'lar kamu ve özel sektörlerin hizmet sunumunu tamamlayan ve ondan niteliksel olarak farklı olan hizmetleri ya da devlet veya piyasa tarafından tedariki yetersiz hizmetleri sunabilir.

2. Öncü rol: STK'lar hizmet sunumunda yeni yaklaşımlarla birlikte süreç ve programlara öncülük ederek ya da deneyimleyerek yenilik getirebilmektedir. Kamu politikası üreten hükümetlerde yeniden iktidar olma kaygısı, özel şirketlerde ise yatırımcılardan kaynaklanan finansal kaygılar gibi baskılayıcı unsurların bulunmaması STK'ların sahada daha aktif ve yenilik getirci bir yapıya sahip olmasını sağlamaktadır. Bunun nedeni ise STK'ların toplumdan beklenti içerisinde olmaması olarak izah edilebilir. STK'ların getirdikleri yeniliklerin başarıya ulaşması durumunda ise devlet kurumları ve özel sektör kuruluşları bu yenilikleri ve uygulamaları daha geniş alana ulaştırabilecektir.

3. Değer koruma rolü: Devlet kurumlarının anayasal düzeyde ya da çoğunluk tarafından farklı değerleri ifade etmede bazı sınırlamaları bulunmaktadır. Özel sektör ise karlı olmadığı gerekçesiyle değerleri korumak ile çok fazla ilgilenmez. STK'lar belirli değerleri yükseltmek ve korumak adına önemli mekanizmalar olarak faaliyet göstermekte, sosyal grupların dini, ideolojik, kültürel, politik, sosyal ve diğer görüşleri ile tercihlerini ifade etmesine ve duyurmasına olanak sağlamaktadır. Özellikle bu kapsamda STK'ların oynadığı rollerin istikrarsızlaştırıcı faaliyetlerle her durumda bağdaştırılmaması gerekmektedir. Bu faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesinde en sık kullanılan fonun “değer koruma rolü” olduğu değerlendirilmektedir.

4. Savunuculuk rolü: Devlet kurumlarında ve özel sektörde politikaların oluşturulma sürecinde daha az temsil edilen ya da azınlıkta olup ayrıma uğrayan grupların ihtiyaçları genel olarak dikkate alınmaz. STK'lar ise azınlıkların temsil ettikleri bazı menfaatler ve değerlerin sesini duyurmasını sağlar. Sonuç itibarıyla de STK'lar sosyal politikalarda ve diğer politikalarda değişim ve gelişimlerini etkileme amacıyla devletin ve özel sektörün faaliyet alanlarının eleştirilmesi ve izlenmesine yönelik hizmetler sunmaktadır. şekilde ifade edilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 6-7). “Değer koruma rolü” ile birlikte özellikle son iki rol, istikrarsızlaştırma ve güvenlik riski oluşturma açısından STK'ların etkin bir zemin oluşturabileceği odaklı gelişen tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Dezavantajlı grup imajı, bu imajın derinleştirilmesi, mevcut memnuniyetsizliklerin daha derin ve örgütlü bir biçimde eylemselliğe taşınması, yeni memnuniyetsizliklerin ortaya çıkarılmasına katkı verilmesi gibi fonksiyonlarla STK'lar toplumlara içerisinde mevcut ve/ya zamanın ruhuyla ortaya çıkan veya görünürlükleri artan fay hatları üzerinde derinleştirici etki yapabilmektedir.

STK'ların sınıflandırılmasında ülkelerin sosyo-ekonomik durumu, kültürel yapısı ve gelişmişlik düzeyi etkili olmaktadır. Bu durumda STK'ların sınıflandırılmasında farklılıklara neden olmaktadır. Aşağıdaki tabloda ise sınıflandırma ile ilgili bir standardizasyon yakalanması için genel bir gruptandırma yapılmıştır.

Tablo 1: STK'ların Sınıflandırılması

<i>Sınıflandırma</i>	<i>Gruplar</i>	<i>Alt Gruplar</i>
<i>Grup 1</i>	Kültür ve Rekreasyon	Kültür ve Sanat
		Spor Dalları
		Diğer Rekreasyon ve Sosyal Kulüpler
<i>Grup 2</i>	Eğitim ve Araştırma	İlk ve Ortaokul Öğrenimi
		Yüksek Öğretim
		Diğer Eğitimler
		Araştırma
<i>Grup 3</i>	Sağlık	Hastaneler ve Rehabilitasyon
		Huzur Evi
		Ruh Sağlığı ve Kriz Müdahalesi
		Diğer Sağlık Hizmetleri
<i>Grup 4</i>	Sosyal Hizmetler	Acil Yardım
		Gelir Desteği
<i>Grup 5</i>	Çevre	Çevre Koruma
		Hayvanların Korunması
<i>Grup 6</i>	Kalkınma ve Konut	Ekonomik, Sosyal ve Toplumsal Kalkınma
		Konut
		İstihdam ve Eğitim
<i>Grup 7</i>	Hukuk, Savunuculuk ve Politika	Sivil ve Savunuculuk Kuruluşları
		Hukuk ve Hukuk Hizmetleri
		Siyasi Kuruluş
<i>Grup 8</i>	Hayır Araçları ve Gönüllüğü Koruma	Hibe Veren Vakıflar ve Gönüllük Desteği
		Diğer Hayır Sever Araçlar ve Gönüllüğün Teşviki
<i>Grup 9</i>	Uluslararası Çalışmalar	Uluslararası Aktiviteler
<i>Grup 10</i>	Din	Dini Cemaatler ve Dernekler
<i>Grup 11</i>	İş ve Profesyonel Meslekler, Sendikalar	İş ve Meslek Dernekleri
		Profesyonel Kuruluşlar
		İşçi Sendikası
<i>Grup 12</i>	Diğer	Başka Grupta Sınıflandırılmamış

Kaynak: (United Nations, 2013:33)

STK'lar ile ilgili bir diğer önemli husus ise hiç şüphesiz gelir kaynaklarıdır. Open Society Foundations, Human Rights Watch, Save the Children gibi küresel etki alanına ve faaliyet gösterme kapasitesine sahip bilinen bazı STK'ların dünyadaki birçok ülkenin GSMH'sinin üstünde gelire sahip olması ise kaynakların nasıl ve nereden sağlandığı konusunun izah edilmesini gerekli kılan faktörlerden yalnızca biridir. STK'nın etki alanı, faaliyet sayısı ve kapasitesi büyüdükçe artan gelir kaynakları her ülkede ilgili kurumların ana araştırma başlıklarından biri haline gelmektedir. Zira ulus aşırı firmalardan daha fazla alana erişimi olan, daha yüksek fonlara sahip ve bu firmalara kıyasen sıradan vatandaşın hayatına çok daha yakın biçime dokunma imkanına sahip olan, diğer devletlerin doğrudan ülke içerisindeki örtülü ve açık, legal veya illegal faaliyetlerine kıyasen farklı yerel ve uluslararası düzenlemeler ve koruma kalkanları arkasında olan bu aktörler, ulusal güvenlik birimleri açısından özellikle de gelir kaynakları dikkatle incelenmesi gereken yapılar olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda da STK'ların bilinen farklı gelir kaynakları;

- a. Kaynağı İtibariyle:** Kamu Sektörü ödemeler, piyasa kaynağı, örgüt ya da birey kaynaklı gelirler
- b. Tür İtibariyle:** Ayni ve nakdi varlıklar,
- c. Formalite Açısından:** Sözleşmeye dayalı değişimler, transfer işlemleri, gayr-i resmi bağışlar,
- d. Kaynaklar Yönünden:** Bağışlar, kullanıcı ücretleri, mal ve hizmetlerin satışı,
- e. Sınırlamalara Göre:** Tahsisli ve tahsisli olmayan fonlar şeklinde belirtilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 8).

Yukarıda belirtilen şekilde sınıflandırılmakla birlikte, hem bu sınıflandırma altına edinilen gelirlerin kaynak noktaları hem de bu sınıflandırma dışında akalan kayıt dışı olası akışların takibi birden fazla ilgili kurumun bu süreçlerin detaylı takibini yapmasını gerekli kılmakta, böylelikle oluşacak bilgi havuzunun ise ideal şartlar altında, oluşturulacak bir koordinasyon havuzunda analizi periyodik olarak hem yapay zeka hem bizatihi tecrübeli personel kullanımıyla gerçekleştirilmelidir. Böylesi bir araştırma ihtiyacına dair sav, STK'ların özellikle istikrarsızlaştırıcı faaliyetlerinin veya bir diğer ifadeyle "5. kol faaliyetleri" yle olan ilişkisini de gündeme getirmektedir. Bu bağlamda da beşinci kol faaliyetlerinin tarihsel gelişiminin akabinde STK ve beşinci kol faaliyetlerinin ilişkisinin analiz edilmesi önemli hususların açığa çıkmasını sağlayabilmektedir.

Yeni silahlar veya operasyon yöntemleri, insanların olaylara bakışı ve düşünme şekilleri rekabetin, çatışmanın ve savaşın tarihsel dönüşümünde yeni kavramların ortaya atılmasına neden olmuştur. Beşinci kol faaliyetleri de tam da bu şekilde ortaya çıkmış ve birçok kötü anlamı içerisinde barındıran kavramlardan biri olarak literatürde yerini almıştır. Nitekim beşinci kol faaliyetleri "hain", "casus", "içerideki hain" gibi içerisinde kötü anlamlar barındıran bir kavram olarak değerlendirilmektedir (Loeffel, 2015: 21).

¹ Dünyadaki STK'lar ve faaliyet gösterdiği alanlara ilişkin detaylı bilgiye ulaşılacak kaynak için bkz; <https://www.ngoadvisor.net/ong>, (15.08.2022).

Kavram, bilinen kullanım şekliyle İspanya iç savaşıyla ortaya atılmış olsa bile tarihte düşünsel ve faaliyetler bağlamında imparatorlukların çöküşleri ve büyük güç rekabetlerinin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Beşinci kol faaliyetleri devlet arayışında olan ve ortak vatandaşlık bağıyla yeterince aidiyet hissine kavuşamamış kendi varlıklarının devamı ve “dava”ları için dışarıdan destek talep eden, devlet içinde kendilerinden olan kişilerin faaliyetleriyle de iktidara ulaşmanın bir yolunu bulan azınlıklar tarafından da sıkça kullanılan bir yöntem olarak değerlendirilebilmektedir (Radnitz, 2018: 2).

Bilinen anlamıyla beşinci kol faaliyet kavramı 1936 yılında İspanya iç savaşında ortaya çıkmış ve ilk kez milliyetçi General Emilio Mola tarafından kullanılmıştır. Mola’ya başkenti kuşatmadan önce 4 birlikten hangisinin ilk olarak şehre gireceği sorulmuş, Mola ise başkent içerisinde gizli bir birlik olarak bekleyen beşinci bir kolun varlığından söz etmiştir. Savaş sona erdiğinde ise bahsi geçen birliğin hayali bir birlik olduğu, içeride bilgi toplamak adına birkaç düzine Mola yanlısı kişinin varlığından ibaret olduğu anlaşılmıştır (Markham, 1982). Akabinde ise İspanya hükümeti, şehirdeki beşinci kol olarak faaliyet içerisinde yer aldığı iddia edilen kişileri yakalamaya yönelik arama ve tutuklama operasyonu ile karşılık vermiştir (Loeffel, 2015: 21). Beşinci kol kavramı 1940’larda Nazi sempatanları ve 1950’lerde ise komünist ajanların avlanmasında aktif olarak kullanılan bir araç olmuştur. Kavram bu tarihlerden itibaren hain, casus ve şüpheli sadakati ve kimliği olan kişileri nitelendirmek için içerideki düşman anlamında kullanılan bir kavram olarak şekillenmiştir (Chernobrov, 2019: 348).

İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması ile de beşinci kol faaliyetleri giderek yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Naziler Çekoslovakya’da Sudetenland’ı ele geçirmek için ülkede bulunan yerel Almanları kullanmış, işbirlikçileri ile ülke içine gizlice giren Nazi askerlerini Alman turistler olarak göstermiş ve şehri kısa süre içerisinde ele geçirmiştir (Standish, 2014). Bahsi geçen örnekte olduğu gibi Hitler’in Norveç, Çekoslovakya gibi ülkelerde beşinci kolu kullanması İngiltere başta olmak üzere pek çok ülkeyi konuyla ilgili yeni önlemler almaya itmiştir. 1940’ların başında İngiltere, ülkede İngiltere Faşist Birliği’nin beşinci kol faaliyetleri yürütmesiyle ilgili bakanlar kurulu düzeyinde bir toplantı gerçekleştirmiş ancak ülkenin iç savunma birimi olarak hareket eden MI5 konuyla ilgili herhangi bir bilgi elde edip toplantıda sunamamıştır. Bu duruma rağmen İngilizler beşinci kolun varlığı ile ilgili araştırmalara devam etmiş ve Genel Kurmay Başkanlığı’na verilen bir raporda beşinci kol faaliyetlerin modern savaş unsurları arasında yer aldığı bu bağlamda da mutlaka derinlemesine incelenmesi gereken bir konu olduğu belirtilmiştir. Akabinde de İngiltere’de beşinci kol faaliyetleri yürüttüğü iddia edilen gazeteciler, siyasi parti üyeleri, askerler ve birçok bürokrattan yer aldığı 27.000 kişi sorgulanarak tutuklanmıştır (Loeffel, 2015: 12). Beşinci kol faaliyetleriyle ilgili yapılan tutuklamalar İngiltere’de MI5’in yeniden dizaynını gündeme getirirken, toplumda da büyük bir güvensizlik ve kargaşa ortamının oluşmasına neden olmuştur.

İspanya’da başlayan beşinci kol faaliyetleri hızlı bir şekilde dünyaya yayılırken, ABD’de de konuyla ilgili önlemler almaya başlamış, dönemin ABD Başkanı Roosevelt bir konuşmasında ABD’li vatandaşları ulusal tehdit olarak nitelendirdiği beşinci kol faaliyetlerine ilişkin bilgilendirerek, bu faaliyetin yeni bir casusluk şekli olduğunu sabotajların gerçekleştirilebileceğine dair uyarmıştır (United States Holocaust Memorial Museum, 1940). Nitekim Pearl Harbor saldırısı sonrasında ABD’de beşinci kol faaliyetlerine dair tartışmalar, toplum içerisindeki güvensizlik en üst düzeye çıkmış ve Donanma Bakanı Frank Knox saldırının

en etkin beşinci kol faaliyeti olduğunu belirtmesi bu durumu daha da perçinlemiştir (MacDonnell, 1995: 85). Pearl Harbor'ın akabinde ABD'de Japonların şehirleri yok etmek için ikmal malzemelerini, barajları havaya uçurma, uçakları şehirlerde saldırı aracı olarak kullanacaklarına dair söylemler 1942 Şubat'ın da doruk noktasına ulaşmış, ABD'de hükümeti ise beşinci kol faaliyeti gösterebileceği gerekçesiyle ABD'deki 110.000 Japon'u gözaltına almıştır (MacDonnell, 1995: 88).

ABD'deki Japonların beşinci kol faaliyetlerine ilişkin yoğun endişeler 1943'lü yılların başlarında etkisini yitirmiş ancak coğrafi olarak daha yakın olan Avusturyada Japonların yürüttüğü iddia edilen beşinci kol faaliyetlerine ilişkin endişeler derinliğini uzun süre korumuştur. Kanadada da savaş boyunca ise beşinci kol faaliyetlerine ilişkin korku daha kısa ama kalıcı bir şekilde devam etmiş, Güney Afrika'da ise durum 1942'lerin başlarına daha kadar daha yıkıcı etki göstermiştir. 30'a yakın beşinci kol faaliyeti yürüttüğü iddia edilen gazeteci tutuklanmış, tutuklananların eşyaları arasında el yapımı bombalar, suikast düzenlenecek kişilere dair listelerin olduğu iddia edilmiştir (Loeffel, 2015: 14- 16).

Bahsedilen tüm ülkelerde beşinci kol faaliyetlerine ilişkin korkuların ortaya çıktığı zaman aralığı, şekli ve ülkelerin beşinci kola dair tutumları farklılık göstermekle birlikte ortak payda olarak devletlerin sert müdahaleleri ile sonuçlanmıştır. Gelinek noktada ise STK'lar ile beşinci kol faaliyetlerinin ilişkileri dikkat çekicidir. Genel çerçeve ile ekonomik ve siyasi çalkantıların yaşandığı, insan hakları ve çocuk haklarına dair suçlamaların üzerinde yoğunlaştığı üçüncü dünya ülkeler, gençlerin mevcut yönetimlere karşı muhalif tutumunun güçlü olduğu ülkeler ve önemli jeostratejik konum ve geçiş noktası özelliğini haiz ülkeler ile konjonktürel krizlerin odağında yer alan ülkelerde aktif olarak faaliyet gösteren birçok STK'nın varlıkları sorgulanmakta, amaçları dışında faaliyet gösterdikleri iddia edilmektedir (Beirao, 2019: 38). Özellikle, ABD ve Batı menşeli STK'ların faaliyetleri bu doğrultuda ilgili ülkelerin merceği altına alınmaktadır. Diğer yandan Batı'da özgür dünyanın ana odağı, kapitalist ve liberal sistemler olarak öne çıkan ve kendi sivil toplum alanını bu çerçevede çizdiğini deklare eden AB üyesi ülkelerde Diyanet İşleri Başkanlığı'na yönelik suçlamalarda (Beirao, 2019: 38-39), eski-Sovyet coğrafyasında özellikle ABD merkezli veya yönlendirmeli olduğu değerlendirilen STK'lara yönelik özellikle "renkli devrimler" sürecindeki tartışmalarda, ABD örneğinde ise özellikle seçim süreçleri ve think-tank faaliyetlerine aktarılan Rus, İran ve Körfez fonlarına dair birden çok kurumun kimi zaman yıllar süren araştırmalarına bakıldığında STK'lar ve bunların faaliyetlerine dair tehdit algısının da buna yönelik araştırma yapılması ve aksiyon alınması eğiliminin de küresel ölçekte olduğu, belki boyut ve kapasite anlamında farklılık arz etmekle birlikte her ülke için farklı derinlikler ve alarm seviyelerinde dikkat edilmesi gereken bir başlık olarak ele alındığı görülmektedir.

Yukarıdaki iddiaları destekler nitelikte, İngiltere, Fransa, Almanya gibi 19.yy ve kısmen 20.yy büyük emperyal aktörleri post-emperyal bağlantılarını sürdürmek için sivil toplum faaliyetlerini kullanırken yeni hegemon ABD, 1980'lerin sonlarından günümüze kadar ekonomik ve siyasi amaçları doğrultusunda pek çok ülkede muhalif siyasi partiler ve/veya ülke içerisinde farklı etnik ve dini yapılar ile yakın ilişkiler içerisinde olan STK'lara mali ve teknik destek sağlamış (U.S. Department of State, 2021), otoriter, yarı otoriter devlet olarak değerlendirdikleri ülkelerde STK'lar aracılığıyla demokrasiye geçişi teşvik etmek adına protesto gösterileri, hükümet karşıtı söylemler, hükümetlerin ortaya koyduğu politikalara karşı tutumlar sergilemiştir. ABD'nin bu tutumunun ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı tarafından finanse edilen birçok STK ve uluslararası bağımsız bir STK olarak faaliyet

gösteren George Soros'un başkanlığını yürüttüğü Open Society Foundation başta olmak üzere birçok STK'nın Balkanlar, Ortadoğu gibi ülkelerde beşinci kol faaliyeti olarak sahaya yansıdığına dair tartışmalar Soğuk Savaşın son dönemlerinden itibaren artan biçimde gündeme gelmektedir. Başlangıcında öğrenci devrimi olarak değerlendirilen Sırbistan ve Makedonya'daki protestoların yanı sıra Kırgızistan, Gürcistan ve Ukrayna'da 2000-2005 yılları arasında gerçekleşen ve halen kimi ülkelerde "derin dalgasının sürdüğü ve tekrarlama olasılığının olduğu üzerinde durulan "renkli devrim"lerde de ABD destekli STK'ların faaliyetlerinin varlığından söz edilmektedir (Gerber ve Zavisca, 2015). Aynı biçimde özellikle Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya gibi aktörler güçleri nispetinde ve ilgilendikleri ana coğrafyaları odağa alarak benzer faaliyetler yürütürken diğer yandan Rusya, Kuzey Kore, Çin vb. aktörler ise bahsi geçen bu aktörler ve özellikle ABD ile rekabetlerinde örtülü sivil toplum desteklerine artan biçimde başvurmaktadır.

Renkli devrimler başta olmak üzere, rejim değişikliği ya da hükümet değişikliği talep edilen ülkelerde iletişim, medya ve propaganda, protestoları organize etmek ve yürütmek, mevcut rejim ile ilgili anketler yapmak, mevcut rejime karşı seçilen muhalefet adaylarının kampanyasını yönetmek ve izlemek ciddi bir finansman gerektirmektedir. Bu konuyla ilgili de Batı ve özellikle ABD'nin beşinci kol faaliyetlerini yürütmek için hem ilgili kurumlarını hem de STK'ları kullandığı söylenmektedir. Sırbistan'da öğrenci hareketi olarak başlayan Otpor'u ve muhalefeti destekleyen ABD, demokratik geçiş adına Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Dairesi (USIAD) aracılığıyla 23 milyon dolarlık harcama taahhüdü vermiştir. Bizatihi kolları ya da ilişkili yapılarıyla özellikle eski Sovyet coğrafyası ile Balkanlar ve Ortadoğu'yu kapsayan bir coğrafyada derin varlığa sahip (böylelikle Soğuk Savaş sonrası özellikle ABD'nin dünya vizyonuyla uyumlu bir haritalandırma ortaya çıkaran) Açık Toplum Vakfı'nın ise Otpor'un finansal havuzuna katkı sunduğu ve böylelikle protestolarda ihtiyaç duyulan maddi desteğin oluşmasını sağladığı değerlendirilmektedir (Sussman ve Krader, 2008: 97-98).

Yakın Geçmişte Beşinci Kol Faaliyetleri

Beşinci kol faaliyetleri Soğuk Savaş sonrasında daha çok kullanılan önemli bir araç haline gelmiştir. Bunda AGİT'in Soğuk Savaşın son iki on yılındaki dizaynı, bu dizayn içerisinde azınlık hakları ve insan hakları ile demokratikleşme vurgusunun ön plana çıkması, bundan hareketle de pek çok aktör tarafından sivil toplum aracılığıyla ülkelerin iç çeşitliliğinin yeni iletişim araçları ve daha hızlı akan finansal kaynaklarla harekete geçirilebilmesinin avantajlarının fark edilmesi önemli rol oynamıştır. Doğrudan orijin devletle bağlantısı kurulamayan, geniş bir coğrafyada uzun yıllardır insani faaliyet gösteren, bu faaliyetleriyle sorgulanabilirliği azalan aktörler adeta kendilerinden sonra gelecek olan özel askeri şirketlerin (ÖAŞ) devletlere sunduğu avantajları aynıyle sunan sivil yapılar olarak da kullanılmaya başlanmıştır; doğrudan bağlantı kurulamaması, düşük risk maliyeti, daha hızlı mobilizasyon imkanı, daha az uluslararası yükümlülük ve yasal bağlayıcılık. Rusya ve ABD gibi büyük güçler ve beşinci kolu etkin olarak kullanan birçok ülkede beşinci kol siyasetinin retorik şablonu Soğuk Savaş esnasında ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte İngiltere ve Fransa gibi eski emperyal güçlerin farklı coğrafyalara örtülü ve açık sivil toplum faaliyetleri de bu önemle daha profesyonel, daha kurumsal ve daha kabul edilir ambalajlarla sunulmaya başlamış, bu İngiliz ve Fransız "kültür merkezleri" ve Alman Goethe Enstitüleri örneğini giderek küresel erişimini artıran bir diğer aktör Çin de Konfüçyus Enstitüleri ile takip et-

miştir. ABD ve Rusya başta olmak üzere beşinci kol faaliyetini kullanan ülkeler, vatandaşlarını yabancı ülkelerde gözetleme yapan kişiler ya da ideolojik güdümlü vatandaşlar olarak kullanmışlardır.

Bu bağlamda da beşinci kol faaliyetlerini gerçekleştiren kişiler genel bir sınıflandırmayla üç ana gruba ayrılmaktadır. Bunları;

- Etnik bir grubun temsilcileri,
- Devlete karşı muhalefet eden kişilerin kendileri ile aynı görüşe sahip olan kişileri devlete karşı örgütlemesi ve aynı zamanda da gerektiğinde dış destekçilerle birlikte işbirliğinde bulunması,
- Yabancı bir devletin çıkarlarını kendi ülkesinin aleyhinde gizlice çalışan politikacılar (Radnitz, 2018: 2).

Beşinci kol faaliyetlerine ilişkin en somut güncel örneklerden biri olarak Otpor hareketi Ekim 1998 yılında Belgrad Üniversitesi'nde Slobodan Milosevic'e karşı öğrenci hareketi olarak kurulmuştur (CANVAS). Mevcut yönetimine karşı şiddetsiz direniş olarak isimlendirdikleri öğrenci hareketi ile muhalefet etmeye başlayan harekete 2000 seçimleri öncesi 70.000 kişi katılmış ancak seçim sonucunda yenilgiyi kabul etmeyen Milosevic ve yönetimine karşı binlerce kişi Belgrad'ı işgal edecek düzeyde protestolara başlamış ve Sırbistan'da hayat durma noktasına gelmiştir. Öğrenci hareketi olarak başlayan Otpor, Open Society Foundation'nın da aralarında bulunduğu birçok STK'dan finansal destek olarak Mısır, Tunus, Türkiye, Lübnan ve daha birçok ülkede yaşanan protesto gösterilerinde, protestoculara eğitim, finansal destek sağladığı iddia edilerek tüm dünyada aktif şekilde faaliyet göstererek düzeye ulaştığı söylenilmektedir (Nikolayenko, 2013). 2010 yılında ise faaliyetlerine yasal yolla son verilen Otpor, tüm yasaklamalara ve tutuklamalara rağmen daha da güçlenerek uluslararası sistemde kendisine yer edinmiştir. Otpor'un kapatılmasının akabinde Otpor'un kurucuları arasında yer alan biyolog Srdja Popović Belgrad'da Uygulamalı Şiddet İçermeyen Eylem ve Stratejiler (Center for Applied Nonviolent Action and Strategies/ CANVAS) isimli bir merkezi hayata geçirmiştir. Canvas'ın resmi sitesinde yer alan bilgilere göre İran, Zimbabve, Burma, Venezuela, Ukrayna, Gürcistan, Filistin, Batı Sahra, Batı Papua, Eritre, Beyaz Rusya, Azerbaycan, Tonga, Tunus ve Mısır dahil olmak üzere 50'den fazla ülkeden demokrasi yanlısı aktivistlerle birlikte çalıştığını, onlara yalnızca eğitim verdiklerini ifade etmektedirler (CANVAS, 2022). Merkezin isminde ve faaliyetlerinden de anlaşılacağı üzere Otpor yalnızca isim değiştirerek Canvas çatısı altında faaliyetlerine uluslararası düzeyde de devam etmektedir (Amos, 2011). Bu bağlamda da Sırbistan'da başlayan öğrenci hareketi ilerleyen dönemlerde tartışmalı bir yapıya büründüğünü ve dünyadaki birçok ülkede hükümet karşıtı protestolarda yer almaya başladığını söylemek mümkündür.

2003 yılında, tarihsel olarak ve özellikle de Soğuk Savaş sonrası Batı ile Doğu arasında sıkışmış, NATO ve AB ile Rusya arasında gidip gelen bir seçmen kitlesi ve toplum algısına sahip olan (ve bu özellikleriyle benzer süreçlerden geçen Ukrayna ile de önemli benzerlikler taşıyan) Gürcistan'da gerçekleştirilen referandum ve parlamentoda Rusya'nın desteklediği Cumhurbaşkanı Eduard Şvardnadze ve ekibinin seçimde sandıkları doldurma, seçmeni sindirme ve seçim süresince orantısız kolluk gücünün kullanılmasına izin vermelerine yönelik iddialar ülkede büyük protesto gösterilerinin başlamasına neden ol-

muştur (CNN, 2003). Protestoların başlamasında haklı sebeplerin varlığı söz konusu olsa bile, ilerleyen dönemlerde ABD ve Rusya'nın Gürcistan ile ilgili yapmış olduğu hamleler, hükümet değişikliğinin yalnızca ülke içi sorunlardan kaynaklanmadığı, Karadeniz ile petrol zengini Hazar arasındaki jeopolitik konumu itibarıyla Gürcistan'daki darbenin ABD ve Rusya arasındaki çatışmaların bir sonucu olduğu savını güçlendirir niteliktedir. Nitekim seçim öncesinde ve seçim esnasında AGIT üyelerinin ve Rus bürokratların Gürcistan'daki varlıkları, hükümeti suçlayan ya da hükümeti destekleyen söylemleri Rusya- ABD ve Avrupalı devletler arasındaki çatışmanın bir örneğidir. Seçim öncesinde USAID'in seçmen listelerini bilgisayar ortamına aktarılması için harcamış olduğu yaklaşık 1.5 milyon dolar finansal kaynak, Open Source Foundation'ın yerel STK'ları örgütleme için finansal destek sağlaması (Estebo, 2015: 18), seçim sonrasında USAID tarafından fonlanan Eurasia Foundation ve Open Society Foundation'ın Gürcistan'daki darbeye finansör olduklarına yönelik iddiaları kuvvetlendirmektedir (Fairbanks, 2004: 113). Gürcistan içerisinde ise Open Society Foundation tarafından finanse edilen The Liberty Institute (Özgürlük Enstitüsü) başkanının darbe öncesi Sırbistan'da Otpor'u ziyaret etmesi akabinde Otpor'un yöneticilerinin Gürcistan'ın dört bir yanındaki gençleri Sırp tarzı devrim taktiklerinin yer aldığı eğitimleri vermesi, ülke içerisinde öğrenci hareketi ve protestocuların lokomotif konumunda yer alan Kmara'nın Otpor'un simgesi olan sıkı yumruğu kullanıp, Otpor ile ilişkisini açıklaması yukarıdaki savı desteklemektedir (Nikolayenko, 2017: 160-161; Grey ve Volkov, 2003). Ayrıca Open Society Foundation'ın Gürcistan'daki bağlantısı Açık Toplum Gürcistan Vakfı'nın (OSGF) Kmara içerisindeki 500.000 \$ hibe alması devlet yetkileri ve siyasi uzmanlar tarafından da ülkedeki siyasi durumu istikrarsızlaştırmaya yönelik bir kanıt olarak ortaya atılmıştır (Nikolayenko, 2017: 166).

Gürcistan'dan sonra Rusya ve ABD ve Batı'nın karşı karşıya geldiği renkli devrimlerin bir diğer parçaları olan Ukrayna ve Kırgızistan'daki protestolarda da tıpkı Gürcistan'da olduğu gibi seçim sonrasında muhalefet ve mevcut yönetim arasındaki yolsuzluk, oy çalma iddialarının akabinde başlamış, iç sorun olarak değerlendirilen bu durum Rusya ve ABD'nin açıklamalarıyla uluslararası arenada tartışılmaya başlanmıştır (Schneider, 2004). 2004 Kasım-Aralık tarihinde Turuncu Devrim olarak adlandırılan, Ukrayna'da ortaya çıkan ve hükümet değişikliğine neden olan protesto gösterilerini hem Rusya hem de Batı ve ABD'deki siyasi eleştirmenler ve uzmanlar STK'lar eliyle gerçekleştirilen beşinci kol faaliyeti olarak değerlendirmişlerdir. Protestolar Sırbistan'daki Otpor hareketinden esinlenerek benzer şekilde Ukrayna'da gençlik hareketini organize eden Pora tarafından şekillendirilmiş, Pora kitlesel protestoları, sivil itaatsizlik eylemlerini, oturma eylemlerini ve ülke genelinde grevleri organize etmiştir (Ishkanian, 2007: 66).

Ukrayna'daki STK'ların hareket ve faaliyet kısıtlamasının olmaması devrim esnasında STK'ların beşinci kol faaliyeti olarak ne denli etkin kullanılabileceğini göstermiştir (Wilson, 2006: 22). Protestoların devam ettiği süre boyunca Freedom House, Carnegie Foundation ve National Democratic Institute ve The International Republican Institute gibi bir dizi Amerikan sivil toplum örgütü Rusya'nın desteklediği Viktor Yanukoviç'e karşı Batı'da eğitim görmüş Viktor Yuşenko'yu kampanyasını yürütmesinde ve sürdürmesinde büyük destek vermişlerdir (Berman, 2007). Soros'a ait International Renaissance Foundation'ın (2003 sonbahar ve Aralık 2004 tarihleri arasında) 1.65 milyon dolar ve yukarıda ismi geçen STK'lar muhalif Yuşenko'ya 65 milyon dolara yakın finans kaynağı temin etmişlerdir (Wilson, 2006: 23). Tarafsız bir STK olarak değerlendirilen Polonya-Amerika-Ukrayna İşbirliği Enstitüsü (PAUCI) devrim öncesinde, devrim esnasında ve sonrasında ise

Ukrayna'da birçok yerel STK ve USAID tarafından finanse edilmiştir. PAUCI eski yöneticileri arasında Yuşçenko'nun bulunması, tüm süreç boyunca da tarafsızlığını koruyamadan partizan bir tavır sergilemesi Ukrayna'da STK'lara yönelik tartışmaların artmasına neden olmuştur. Ayrıca 21 Kasım seçimlerinde ABD, İngiltere, Kanada Hollanda, İsviçre, Norveç, İsveç ve Danimarka'nın ve NED, Charles Stewart Mott Foundation, Eurasia and Soros'la irtibatlı Renaissance Foundation gibi STK'ların açıkça Yuşçenko'ya siyasi ve finansal destek vermeleri, STK'ların bağımsızlıkları ve yürütmüş oldukları beşinci kol faaliyetlerine ilişkin şüphelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Wilson, 2006: 26).

Sovyetlerin dağılmasının akabinde yoksulluk ve eşitsizlik Orta Asya ülkelerinde yoğun bir şekilde hissedilmiş ve Batı kaynaklı STK'lar hem ideolojik hem de finansal olarak bu ülkelerde etkilerini arttırmışlardır (Pierobon, 2018: 116). Gürcistan ve Ukrayna'da olduğu gibi adil seçimlerin gerçekleşmemesi, seçim yolsuzlukları gibi nedenlerle renkli devrimlerin devamı Orta Asya'da önemli bir jeopolitik konuma sahip Kırgızistan'da ortaya çıkmıştır. Akayev hükümeti, Sovyet rejimi sonrası ülkesinde kitlesel yoksulluğun önüne geçmek adına liberal politikaları benimsemiş ve Kırgızistan'da sivil toplum kuruluşlarının oluşmasını bir çözüm olarak görmüştür (Pierobon, 2018: 110-112).

Akayev'in STK'ların varlıklarını genişletmeye yönelik hamleleri ile birlikte ABD'nin finansörü olduğu Ulusal Demokratik Enstitüsü (National Democratic Institute) tarafından Kırgız vatandaşları ve aktivistlerinin faaliyet göstereceği STK'ları desteklemiş, demokrasi programları adı altında Kırgızistan'a yaklaşık olarak 12 milyon dolar harcanmıştır (Estebo, 2015: 18). Aynı zamanda USIAD, Birleşik Krallık Departmanı Uluslararası Kalkınma (DFID), Dünya Bankası ve UNDP gibi kurumlardan mali destek almış, Kırgız Amerikan İnsan Hakları Komitesi, INTRAC, Soros Foundation gibi STK'lar da ülkede faaliyetlerine başlamışlardır. Üçüncü sektörün Kırgızistan'da hızla gelişmesi ve ülkedeki yerel STK'ların uluslararası bağışçı topluma hem finansal hem de ideolojik olarak bağımlılıkları Kırgız hükümetinde ve toplumunda rahatsızlıklara neden olmuştur (Pierobon, 2018: 110-114). Ülkede bu rahatsızlığın temelini ise ABD ve İngiltere gibi ülkelerin yanı sıra AB'nin demokrasi ve insani yardımlarını Rusya etkisini bypass etmek için kullanmalarına ilişkin yaygın görüş oluşturmuştur.

Akayev hükümetinin son dönemlerde STK'ların muhalefet ile ilişkisi ve ülke içindeki faaliyetlerine ilişkin önlem almaya çalışması, muhalefetin ise Akayev hükümetinin yolsuzluklarına dair söylemleri 2005 yılında Kırgızistan'daki siyasi çatışmanın ayak sesleri olmuştur (Ishkanian, 2007: 66). Akayev, başta ABD olmak üzere Batılı devletleri Kırgızistan'ı istikrarlaştırmak ve zayıflatmak için komplo kurmakla suçlamıştır (Estebo, 2015:19).

Otpor ve Pora tarafından modellenen Kelkel Kırgızistan'daki Lale devriminin öncüsü olmuştur. Kelkel liderliğinde 10.000 kişinin katıldığı protesto gösterilerine Akayev destekçilerinin saldırması protestoların başkanlık sarayının basılmasına kadar gitmesine neden olmuştur (Ishkanian, 2007: 66) ve protestolar sonucunda Cumhurbaşkanı Akayev görevinden ayrılmıştır. Öğrenci hareketi olarak değerlendirilen Kelkel'in ise tıpkı Otpor, Kmara ve Pora gibi Open Source Foundation tarafından fonlanması, ülke içerisindeki protestolar boyunca STK'ların maddi ve manevi desteği tıpkı Gürcistan ve Ukrayna'da olduğu gibi protestoların Kırgızistan'da yürütülen dış kaynaklı beşinci kol faaliyetleri olduğu ve eski Sovyet coğrafyasında benzer süreçlerin yaşanmaya devam edeceği değerlendirilmiştir.

Gürcistan'daki "Gül Devrimi" (Kasım 2003-Ocak 2004), Ukrayna'daki "Turuncu Devrim" (Ocak 2005), Kırgızistan'daki "Lale Devrimi"ne (Nisan 2005) bakıldığında üç ülkedeki protestoların başlangıcı ve seyri neredeyse aynı yörünge düzleminde gerçekleşmiş; hepsinin öncülüğünü Amerika'nın, insan hakları savunucusu, demokratikleşme araçları olarak sunulan STK'lar tarafından oluşturulduğu iddia edilmiştir (Chaulia, 2006). Bu iddiaların temelleri incelendiğinde ise ABD ve Avrupa'nın bölgede demokratik kalkınma adı altında bahsi geçen ülkelerde çeşitli finansal yardım ve bağımsız kurumlar oluşturduğu, 1992 yılında ABD kongresinde kabul edilen Özgürlük Destek Yasası ile Sovyet sonrası ortaya çıkan devletlere finansal yardım sağladığı görülmektedir. Ayrılan fon ile bahsi geçen ülkelerde demokrasiyi geliştirmek adına hesap verilebilirlik ve kamu savunuculuğu ilkesinin benimsenmesinin yanı sıra özgür medya ve üçüncü sektör olarak STK'ların varlıklarının güçlendirilmesine yönelik çalışmalara başlanmıştır (Esteban, 2015: 17).

STK'lar özellikle protestolarda aktivist ve öğrenci grupları örgütlemeye kilit rol oynamış (Ishkanian, 2007: 65), uluslararası STK'ların varlıkları ve yerel STK'ların bağımlılıkları neo-empyalizm ve müdahaleciliğin bir biçimi olarak nitelendirilmiş, bu STK'ların varlıkları ise beşinci kol faaliyeti olarak görülmüştür (Ishkanian, 2007: 60). Bu görüşü Rusya'da desteklemektedir. Nitekim, Ruslar Sovyetlerin çöküşünden sonra ortaya çıkan devletlerde meydana gelen renkli devrimlerin ABD ve Avrupalı devletlerinin Rusya'ya bir meydan okuması olarak değerlendirmiş, bölgede istikrarı ve mevcut hükümetleri yıkmaya yönelik ABD ve Avrupalı devletlerin yeni bir savaş yaklaşımı olduğunu ileri sürmüşlerdir (Gude, 2017). Rus lider Putin ise renkli devrimlerin bölgede hem iç hem de dış etkenli olduğunu belirterek, bölgede ABD başta olmak üzere Avrupalı devletlerin kalıcı devrimler sistemini yaratmak istediğini vurgulamıştır (Nikitina, 2014:89). Nitekim ABD ve Batı'nın STK'lar aracılığıyla renkli devrimlerde yürütmüş olduğu faaliyetlere Rusya'nın bakışı ise iki ülke arasındaki çekişmenin bir diğer örneğidir.

Sırbistan'daki protestolar ve Renkli Devrimler ile Balkanlardaki etkisi henüz kaybolmamış iken 2011 yılında başlayarak Ortadoğu'yu büyük bir kaosa sürükleyen Arap Baharı'nda da Canvas'ın (Otpor'un) izlerini görmek mümkündür. Canvas lideri Popoviç Arap Baharı başlamadan önce 2005 yılından beri sözde genç Arap devrimcilerle barışçıl ayaklanma taktiklerini öğretmek için ülkelerindeki otokratik rejimlere, yolsuzluklara ve anti demokratik yönetimlere karşı gerekli araçlarla donattıklarını ve bunları uygulayabilecekleri uygun zeminin oluşacağı anı beklediklerini söylemiştir. 2011 gösteri başladığında ise açıklamalarında tutarsız bir şekilde genç Arap devrimcilerine yalnızca taktiksel eğitim verdiğini, onlara önderlik etmediğini iddia etmiştir (Amos, 2011).

Arap Baharı'nın Mısır'a ulaşması, göstericilerin özellikle tüm engellemelere rağmen sosyal medya üzerinden örgütlenerek protestolarda hızlı bir şekilde organize olmaları birçok soruyu beraberinde getirmiştir. Nitekim Popoviç'in açıklamaları ve Wikileaks belgelerinde yer alan bilgilere göre Mısır'da muhaliflerin ve genç Arap aktivistlerin Mübarek karşıtlığının da 2008 yılından itibaren fonlandığı iddia edilmiştir. Ayrıca Popoviç 2009 yılında Mısır'dan Belgrad'a gelen aktivistler ile birlikte demokratik bir sisteme geçişi planladıklarını açıklamıştır. Ortaya atılan iddialar ve Popoviç'in sözleri ışığında ABD'nin Mısır'daki aktivistlerle olan bağlantısının Soros'un finanse ettiği Canvas üzerinden gerçekleştirdiği iddia edilmektedir. Protestolara dair sosyal medyada yayılan görüntülerin birçoğunda da Canvas'ın temeli olan Otpor'un simgesi olan sıkı yumruğun kullanılması iddialara destekleyen fiziksel kanıtlar olarak değerlendirilmiştir (Bieber, 2011; Amos, 2011).

Akabinde Canvas 2015 yılında Makedonya'daki protestolarda da yerini almıştır. Canvas'ın Makedonya'daki faaliyetlerine ilişkin önemli iddiaların başında protestocular ile olan mad-di ilişkisinin varlığının ortaya çıkması olmuştur. Canvas, Makedon hükümet başkanı Ni-kola Gruevski'nin yönetiminin bertaraf edilmesi için protestolar başlamadan 3 hafta önce-sinde en iyi protesto fikrini ortaya atabilecek öğrenciye 1500 \$ ödeyeceğini ve protestolarla ilgili taktiksel eğitimler verebileceğini öne sürmüştür (Sputniknews, 2015).

17 Ekim 2019 tarihinde Lübnan'da başlayan hükümet karşıtı protestolarda Otpor'un gös-tericileri desteklediği ve yönlendirdiği hükümet tarafından iddia edilmiş, konuyla ilgili Otpor başkanı Popovic'e ait olduğu öne sürülen ses kayıtları yayınlanmıştır. Hükümetin Otpor'un varlığı ve göstericiler ile ilgili bağlantıların yanı sıra, finansal olarak ABD'li Open Source Foundation'un kurucusu Soros tarafından fonlandığını belirtmiştir. Bey-rut'ta protestocuların gösterileri esnasında Otpor'un simgesi olan sıkılı yumruk afişinin kullanılmasının fotoğraflanması hükümetin elindeki delil olarak öne sürülmüştür (Matar, 2019; Chehayeb, 2019). Göstericiler ile ABD ve Soros tarafından yalanlan Otpor varlığı ve ilişkisine dair ses kayıtları, fonlara dair kanıtlar ve çekilen fotoğraf karesi ise Lübnan'daki gösterilerde beşinci kol faaliyeti olarak Otpor'un kullanılmış olabileceğine dair izlenimleri güçlendirmiştir (Matar, 2019).

Birçok ülkenin günümüzde teknolojinin gelişimiyle günlük hayatın bir parçası haline gelen internet ve sosyal medyayı da beşinci kol faaliyetleri için kullandıkları değerlendirilmek-tedir. Bunun en çarpıcı örnekleri arasında ise ABD'deki 2016 yılındaki ve 2020 yılındaki başkanlık seçimleri gösterilmektedir. ABD'deki istihbarat örgütleri tarafından 2016 Ağus-tos ayında Obama'ya Rusya'nın seçim öncesinde tarafından başkanlık seçimlerinin dezen-formasyona uğratılabileceğine dair gizli bir raporun sunulması seçim sisteminin yeniden yapılandırılmasına ilişkin çalışmaların başlatılmasını sağlamıştır (Fessler, 2017). Ayrıca ABD Rusya'nın seçimi etkileyme yönelik gerçekleştireceği siber saldırılara karşılık Rus-ya'ya yönelik yaptırımları, Rusya'nın altyapısına yerleştirilebilecek siber saldırı silahların yerleştirilmesine izin veren bir dizi önlem planlamasını onaylamış, resmîyette ise hayata geçirilememiştir (Miller, Nakashima ve Entous, 2017). Aynı süreçte Rusya'nın seçim ya-zılım şirketi olan VR Systems'e düzenlemiş olduğu yoğun siber saldırı, FBI'n seçim ön-cesinde ABD'deki tüm eyalet seçmen bürolarını ve çalışanlarını uyarmasına rağmen VR Systems'e kayıtlı seçim yetkililerinin e-mail adreslerinin çalınmasına engel olamamıştır (Fessler, 2017). Elde edilen e-mail adresleri ile seçmen kayıt listesine ulaşan Rusya'nın 2016 başkanlık seçim süreci boyunca Hillary Clinton'ın seçmenleri başta olmak üzere 21 ABD eyaletinde seçmen analizi yapmıştır (Miller, Nakashima ve Entous, 2017). Ayrıca Rus hac-kerler tarafından birçok senatörün kampanyasını yürüttüğü siteleri hacklenmesi, Twitter, Facebook, YouTube ve Instagram gibi sosyal medya araçları üzerinden yoğun propaganda faaliyeti gerçekleştirmesi Clinton'ın kampanyasına zarar vermek adına Rusya'nın gerçek-leştirdiği CIA ve FBI raporlarındaki bazı hamlelerdir (Abrams, 2019). Konuyla ilgili CIA tarafından hazırlanan raporda detaylandırılan bilgilere göre Rusya'nın seçim sürecinde oy çalmadığı ancak seçimin seyrini etkileyecek siber saldırılar düzenlediği, 21 eyaletten çalmış olduğu seçmen bilgilerine göre, kişilerin analizlerinin gerçekleştirildiği, bu analizler pers-pektifinde kişilere özel Facebook, Twitter, YouTube, Instagram gibi sosyal medya araçları üzerinden propaganda yaptığı, Clinton'ın ve ISİD'in finansal konularda söz konusu ilişkisi olduğuna dair videoların yayılmasına öncelik ettiği gibi iddialar yer almıştır (ODNI/ Office of the Director of National Intelligence, 2017). Sosyal medya platformlarında ve görsel ve yazılı medyada yayınlanan mesajlar, düzenlenen siber saldırılar Rusya'nın koordinasyonlu

bir şekilde gerçekleştirmiş olduğu dezenformasyon operasyonu olarak değerlendirilmiştir (Bodine-Baron vd., 2018: 1). Rand Corporation'ın yayınlamış olduğu raporda Rusya'nın dezenformasyon operasyonuna ilişkin yapılanma aşağıdaki tabloda detaylandırılmıştır.

Tablo 2: Rusya'nın ABD Seçimlerindeki Aktörler ve Müdahale Araçları

Lider ve Yönetim	Medya	Sosyal Medya	Müşteriler
Putin ve Kremlin	İlişkilendirilmiş gruplar: Rusia Today (RT) Sputnik Rusya'daki yerel medya	Sosyal Medya Platformları (Twitter, Facebook vd.)	ABD Vatandaşları
Ordu	İlişkilendirilmemiş gruplar: İnternet Araştırma Ajansı (IRA)	Sahte ve gerçek hesaplar	ABD'deki karar vericiler
Putine bağlı diğer üst düzey bürokratlar		Botlar	ABD'deki müttefik ve ortaklar
		Kaynağı belli olmayan web siteleri	

Kaynak: (Bodine-Baron vd., 2018: 7)

Rusya'ya dair ortaya koyulan tüm bu iddialar ve değerlendirmelere karşın siber saldırılar, sosyal medya ve yazılı ve görsel medya üzerinden yapılan dezenformasyon çalışmaları arasında ise makul bir ilişki kurulamamış, yalnızca Tablo 1'de yer alan aktörlerin ve araçların dezenformasyonda bulunduğu belirtilmiştir (Bodine-Baron vd., 2018:5-6).

2016 yılında Rusya'nın seçimlere müdahalesine yönelik tartışmalar devam ederken 2020 yılındaki seçimlere yönelik İran'ın düzenlediği siber saldırılar ise tartışmaların boyutunu derinleştirmiştir. Aralık 2020 ortalarında İran tarafından kurulduğu iddia edilen Halkın Düşmanları (enemiesofthepeople.org) isimli web sitesi üzerinden seçim yetkililerine yönelik ölüm tehditlerini içeren mesajların yayınlanması, aynı siteye ait e-mail adreslerinden seçim yetkililerine e-mailler gönderilmesi, FBI tarafından İran'ın ABD'de bölünmelere, toplumda güvensizlik ortamının oluşmasına zemin hazırlama, toplumun seçim sürecine olan güvenini zayıflatma olarak değerlendirilmiştir (FBI, 2020).

Rusya'nın seçimlere dolaylı yollardan müdahale etmesi, sosyal medya üzerinden yürüttüğü öne sürülen faaliyetler, İran'ın kendi ülkesinde yaşanan her saldırı sonrasında ABD'de de siber saldırılar, sosyal medyada ve sözlü ve yazılı medya ABD ile ilgili ortaya koyduğu dezenformasyon çalışmaları Rusya'nın ve İran'ın ABD üzerindeki beşinci kol faaliyeti olarak nitelendirilmektedir (Warrick, 2020).

Yukarıda bahsedilen beşinci kol faaliyetleri popüler olarak nitelendirilebilecek örneklerdir. Çalışmanın odak noktası olan STK'ların ise sosyal medyayı etkin bir şekilde kullandığına dair 2019 yılında Küresel STK Teknoloji Raporu yayınlanmıştır. Raporla STK'ların özellikle sosyal medyayı sıklıkla kullandığına dair dikkat çekici notlar yer almaktadır. Raporla veriler 150'den fazla ülkeden 5.721 STK'dan elde edilerek oluşturulmuş WhatsApp, LinkedIn, Facebook, Instagram ve Twitter ile ilgili istatistiklere yer verilmiştir.

- STK'lar ilk olarak Facebook hesabı oluşturmaktadır. ABD ve Kanada'daki STK'lar da Facebook oluşturma oranı %99 aynı zamanda da STK'ların %37'sinin LinkedIn, %56'sının Instagram ve % 64'ünün Twitter hesapları mevcuttur.
- Dünyadaki STK'ların %94'ü sosyal ağ platformlarında bilinirliklerini oluşturmak için içerik üretmenin doğru bir hamle olduğunu bu bağlamda da düzenli olarak sosyal medya kullandıklarını ifade etmiştir.
- STK'ların %90'ı destekçileri ve bağışçıları ile etkileşim kurmak için düzenli olarak sosyal medya kullanmaktadır (Global Technology Report, 2019).

Beşinci kol faaliyeti yürüten STK'ların Arap Baharı sürecinde en çok sosyal medya kullanılan ülke olan Mısır'daki faaliyetleri ve olaylarındaki etkinliği göz önüne alındığında aktivistleri ve özellikle gençleri nasıl organize ettiklerine dair çarpıcı örnek olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim sosyal medyada erişilmeye çalışılan her bir bilgi ve haber, bilgiye ve habere erişmeye çalışan kişinin kendisinin yeni bir veri olduğu gerçeğinin yaşandığı geniş bir veri havuzu olarak değerlendirilebilir. İstatistiksel verileri profesyonel olarak sınıflandırılabilen STK gibi büyük organizasyonel yapıların ise bu bilgileri beşinci kol faaliyeti olarak kullanması ile ortaya çıkabilecek sonuçlar itibarıyla üzerinde tartışılması gereken bir konu olarak yeni güvenlik sorunları arasında yerini almaktadır.

Sonuç

Uluslararası sistem içerisinde faaliyet gösteren STK'ların faaliyet alanları 21. yüzyıl içerisinde artarak devam eden yoksulluk, terörizm, insan hakları ve çocuk hakları ihlalleri, demokratikleşme ve daha birçok alanda da geniş bir yelpazede devam etmektedir. Kabul görmüş normlar çerçevesinde STK'ların kamu kurum ve kuruluşlarının ve özel sektörün dışında insanların yaşam standartlarını, refahlarını ve özgürlük alanlarını genişletmeye yönelik çalışmalar yürütmeleri beklenmekte, bu perspektiften varlıkları toplumlarda kabul görmektedir.

Özellikle ekonomik kırılganlığa sahip ya da mutlak yoksulluğun yüksek oranlarda olduğu, insan hakları ve çocuk hakları ihlallerinin sıkça yaşandığı ülkelerde STK'ların kamu kurum ve kuruluşların ve özel sektörün eksik ya da yetersiz kaldığı ya da her iki sektörün üzerindeki yükü hafifletmeye yönelik gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler toplumlar nezdinde büyük önem taşımaktadır. Ancak söz konusu durumda da sorgulanması gereken temel bazı hususlar söz konusudur: STK'lar hem kamu hem de özel sektörün eksik ya da yetersiz kaldığı alanlardaki boşluğu doldururken vermiş oldukları desteğin finansmanını nasıl sağlamaktadır? STK'ların finansmanlarına ilişkin yasal durumu çalışma kapsamında değerlendirilmemekle birlikte, vurgulanmak istenen; Human Rights Watch, Save the Children ve Open Society Foundations gibi yapıların dünyadaki birçok ülkedeki GSMH'nın üzerindeki gelirleriyle elde ettikleri etki alanlarının toplumlarda ve ülkelerdeki olumlu/ olumsuz etkisidir. Bu bağlamda da faaliyet gösterdikleri ülkelerde STK'ların genel bir çerçeve ile çevre, ekonomi ve sosyal konularda devletlerin üzerinde toplum ve uluslararası resmi kurum ve kuruluşlar adına da faaliyet gösterdikleri ülkelerde baskı aracı olarak da varlıklarını sürdürüklerini söylemek mümkündür.

Nitekim söz konusu baskının ülkelerin iç ve dış dinamiklerini etkileyecek düzeye gelmesi, ülke içerisinde hükümet ya da sözde demokratikleşme adımları adına darbe, sivil itaatsizlik gibi eylemlere dönüşmesi, özellikle Gürcistan, Ukrayna, Kırgızistan'daki Renkli Devrimler olarak isimlendirilen darbelerde STK'ların rollerinin değişime uğradığının bir göstergesi olarak tartışılmaya başlanmıştır. STK'ların tartışmaları yapılanmaları ve faaliyet gösterdikleri ülkelerdeki yapısal yasal hareket alanları nedeniyle de çalışma kapsamında beşinci kol faaliyetleri ile ilişkilendirilmiştir. Temel nedeninin ise STK'ların iç karışıklık yaşayan ülkelerdeki göstericilere sağladığı iddia edilen başta finansman desteği olmakla birlikte, kitle iletişim araçlarının kullanımının yaygınlaştırılması ve kullanımına ilişkin teknik desteğin verilmesi, organize gösterilerin/ protestoların düzenlenmesinde/ organize edilmesinde aktif olarak rol olması ve gösterileri/ protestoları kendi hedefleri doğrultusunda mobilize etmesi olarak sıralanabilmektedir. STK'ların ortaya koyduğu iddia edilen bu faaliyetler neticesinde de söz konusu yapılar tam da bu noktada bu faaliyetler ilgili literatürde yer alan beşinci kol faaliyetleri ile ilişkilendirilmiştir.

Bilindiği üzere İspanya iç savaşıyla literatürde yer almaya başlayan beşinci kol faaliyetleri Soğuk Savaş itibarıyla Rusya, ABD, İngiltere gibi ülkelerde sıkça tartışılmaya ve kullanılmaya başlayan önemli bir araç olmuş, Renkli Devrimler'de ise iddialara göre STK'lar aracılığıyla devam etmiştir. Birçok Amerikan sivil toplum örgütünün beşinci kol faaliyeti yürüttüğüne dair iddialar ile özellikle Fransa, Almanya ve İngiltere menşeli STK'lar ve bunlara ilaveten kimi ülkeler özelinde Baltık aktörlerinin ve/ya Körfez menşeli aktörlerin artan

hareketliliği STK'ların günümüzdeki varlıklarının, bulunduğu ülkelerdeki faaliyetlerinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Çalışmada kısaca değinilen, çevrimiçi ve çevrimdışı faaliyetleriyle ilgi çekici iddiaların ortaya atılmasına neden olan, beşeri ve finansal sermaye anlamında bahsi geçen gelişmelerle bağlantılarına dair önemli verilere ulaşılan aktörlerin faaliyetleri, STK'ların siyasi ve ekonomik olarak bağımsız olmadığı, ABD başta olmak üzere Rusya ve Batı'daki birçok ülkenin dış politika çıkarları doğrultusunda araçsallaştırıldıkları iddialarını kuvvetlendirmektedir.

Kaynakça

Abrams, A. (2019). Here's What We Know So Far About Russian's 2016 Meddling, Time, 18 Nisan 2019, <https://time.com/5565991/russia-influence-2016-election/>. (Erişim Tarihi: 4.09.2022).

Amos, D. (2011). "For Some Arab Revolutionaries, A Serbian Tutor", NPR, 13 Aralık 2011, <https://www.npr.org/2011/12/13/143648877/for-some-arab-revolutionaries-a-serbian-tutor>. (Erişim Tarihi: 2.09.2022).

Armine Ishkanian, A. (2007). Democracy promotion and civil society, (Ed. Albrow, Martin and Glasius, Marlies and Anheier, Helmut K. and Kaldor, Mary, Global Civil Society, Communicative Power and Democracy. Global Civil Society, London: SAGE publications, ss. 58-85.

Berman, I. (2007). The Death of Democracy Promotion, *The Journal of International Security Affairs*, 14 Mart 2007, <https://www.afpc.org/publications/articles/the-death-of-democracy-promotion>, (Erişim Tarihi: 4.09.2022).

Bodine-Baron, E., Helmus, T.C., Radin, A. ve Treyger, E. (2018). Countering Russian Social Media Influence, Rand Corporation.

CANVAS, <https://canvasopedia.org/about-us/>, (Erişim Tarihi: 2.09.2022).

CANVAS. Chronology of Events- A Brief of Otpor, <https://canvasopedia.org/wp-content/uploads/2020/12/Chronology-OTPOR.pdf>, (Erişim Tarihi: 9.09.2022).

Chaulia, S. (2006). Democratisation, NGOs and "Color Revolutions", *Global Policy Forum*, <https://www.globalpolicy.org/component/content/article/176/32084.html>, (Erişim Tarihi 5.09.2022).

Chehayeb, K. (2019). Narrative Wars: Lebanon's Media Take Shots At Popular Protests, Middle East Eye, 6 Kasım 2019, <https://www.middleeasteye.net/news/information-wars-mar-lebanons-popular-uprising>, (Erişim Tarihi: 2.09.2022).

CNN. (2003). Georgians Party As President Steps Down, 24 Kasım 2003, <https://edition.cnn.com/2003/WORLD/europe/11/23/georgia.protests/index.html>, (Erişim Tarihi: 4.09.2022).

Dmitry Chernobrov, D. (2019). Who Is The Modern 'Traitor'? 'Fifth Column' Accusations In US And UK Politics And Media, *Political Studies Association*, 39(3), ss. 347-362.

Doh J. ve Yaziji, M. (2009). NGOs and Corporations: Conflict and Collaborations, Cambridge

EIGE (2022). *Non-Governmental Organizations (NGOs)*, European Institute for Gender Equality <https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1302#:~:text=View%20definition%20in%3A&text=Non%2Dprofit%2C%20voluntary%20citizens',support%20of%20the%20public%20good.>, (Erişim Tarihi: 02.07.2022).

Estebo, E. (2015). Russian Foreign Policy and Putin's Fear of Revolution, The Fletcher School of Law and Diplomacy – Tufts University.

Fairbanks, C. (2004). Georgia's Rose Revolution, *Journal of Democracy* 15(2), ss. 110-124.

FBI (2020). Iranian Cyber Actors Responsible for Website Threatening U.S. Election Officials, 23 Aralık 2020, <https://www.fbi.gov/news/pressrel/press-releases/iranian-cyber-actors-responsible-for-website-threatening-us-election-officials>, (Erişim Tarihi: 15.09.2022).

Florian Bieber, F. (2011). The Otpor Connection in Egypt, 31 Ocak 2011, <https://florianbieber.org/2011/01/31/the-otpor-connection-in-egypt/>, (Erişim Tarihi: 2.10.2022).

Francis MacDonnell, F. (1995). Insidious Foes: The Axis Fifth Column and the American

Gerber, T., P. ve Zaviscai, J. (2015). What 18 Focus Groups in The Former USSR Taught Us About American's Image Problems, *The Wilson Quarterly*, <https://www.wilsonquarterly.com/quarterly/summer-2015-an-age-of-connectivity/what-18-focus-groups-in-former-ussr-taught-us-about-americas-pr-problems/>, (Erişim Tarihi: 30.08.2022).

Global Technology Report 2019, <https://funraise.org/techreport>, (Erişim Tarihi: 16.09.2022).

Gomes Beirao, L. (2019). The Role of Non-Governmental Organisations in International Economic Law, *Lawyr*, 6(2).

Grey, B., ve Volkov, V. (2003). Georgia's "Rose Revolutions": A-made-in America Coup, World Socialist Web Site, 5 Aralık 2003, <https://www.wsws.org/en/articles/2003/12/geor-d05.html>, (Erişim Tarihi: 4.09.2022).

Gude, K. (2017). Russia's 5th Column, Center For American Progress, 15 Mart 2017, <https://www.americanprogress.org/issues/security/reports/2017/03/15/428074/russias-5th-column/>, (Erişim Tarihi: 11.09.2022).

H. Teegen, J. P. Doh ve S. Vachani. (2004). The importance of nongovernmental organizations (NGOs) in global governance and value creation: An international business research agenda," *Journal of International Business Studies* 35 (6) (2004), 463–483.

Holmen., H. ve Jirstrom, M. (2009). Look! Who is Talking!: Second Thoughts about NGO'S as Representing Civil Society, *Journal of Asian and African Studies*, 44(4), ss.429-448.

Home Front, New York: Oxford University Press.

Kalkınma Bakanlığı. (2018). *Kalkınma Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). Ankara.

Loeffel, R. (2015). *The Fifth Column in World War II* 2015, London: Palgrave Macmillan.

Malena, C. (1995). *Working With NGOs: A Practical Guide to Operational Collaboration Between The World Bank and Non-Governmental Organization*, Operation Policy Department World Bank.

Markham, J.M. (1982). Madrid's 'Fifth Column' Harbors Memory and Hope, <https://www.nytimes.com/1982/02/07/weekinreview/madrid-s-fifth-column-harbors-memory-and-hope.html>. (Erişim Tarihi: 03.07.2022).

Martens, K. (2002). Mission Impossible? Defining Nongovernmental Organizations, *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organization*, 13(2), ss. 271-285.

Matar, D. (2019). Dr. Zahera Harb Discusses Fake News and the Lebanese Protests, SOAS Centre for Global Media and Communication, 13 Kasım 2019, (Erişim Tarihi: 2.09.2022).

Miller, G., Nakashima, E. ve Entous, A. (2017). Obama's Secret Struggle To Punish Russia For Putin's Election Assault, Washintonpost, 23 Haziran 2017, https://www.washingtonpost.com/graphics/2017/world/national-security/obama-putin-election-hacking/?utm_term=.c18575deee98. (Erişim Tarihi: 15.09.2022).

Nikitina, Y. (2014). The "Color Revolutions" and "Arab Spring", Russian Official Discourse, Connections The Quartely Journal 14(1), ss. 87-104.

Office of the Director of National Intelligence (2017)Background to "Assessing Russian Activities and Intentions in Recent US Elections": The Analytic Process and Cyber Incident Attribution, https://www.dni.gov/files/documents/ICA_2017_01.pdf, (Erişim Tarihi: 5.09.2022).

Olena Nikolayenko, O. (2013). The History Of Serbia's Youth Protests Illustrates The Importance Of Learning and Adaptation in Protest Tactic, <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2013/05/30/serbia-student-protests-otpor/>, (Erişim Tarihi:09.09.2022).

Olena Nikolayenko, O. (2017). Kmara! Enough of Corruption and Poverty in Georgia. *In Youth Movements and Elections in Eastern Europe*, Cambridge Studies in Contentious Politics, ss, 125-154.

Pam Fessler, P. (2017). Timeline: Foreign Efforts To Hack State Election Systems And How Officials Responded, NPR, 31 Temmuz 2017, <https://www.npr.org/2017/07/31/539483156/timeline-foreign-efforts-to-hack-state-election-systems-and-how-officials-respon>, (Erişim Tarihi: 15.09.2022).

Pearce, J. (1993). NGOs and social change: Agents or facilitators?, *Development in Practice*, 3(3), ss. 222-227.

Peter Willets (2010). What is a Non-Governmental Organization? *City University London*, <http://www.staff.city.ac.uk/p.willetts/CS-NTWKS/NGO-ART.HTM>, (Erişim Tarihi: 08.07.2022).

Pierobon, C. (2018). The Development of Civil Society in Post-Soviet Kyrgyzstan, *Annali di Ca' Foscari. Serie orientale*, ss.107-134.

Radnitz, S. (2018). The Real or Imagined Infiltration of Fifth Columns in the Post-Soviet Region, *PONARS Eurasia Policy*, No. 548.

Sally Leverty (2008) NGO's, the UN and APA, *Apa Office of International Affairs*, [https://www.apa.org/international/united-nations/publications#:~:text=Non%2DGovernmental%20Organizations%20\(NGOs\)&text=The%20United%20Nations%20\(U.N.\),support%20of%20the%20public%20good.](https://www.apa.org/international/united-nations/publications#:~:text=Non%2DGovernmental%20Organizations%20(NGOs)&text=The%20United%20Nations%20(U.N.),support%20of%20the%20public%20good.) (Erişim Tarihi: 12.08.2022).

Schneider, W. (2004). "Ukraine's 'Orange Revolution'", *The Atlantic*, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2004/12/ukraines-orange-revolution/305157/>, (Erişim Tarihi: 04.09.2022).

Sputniknews (2015). The Fifth Column: Western NGOs Accused of Financing Macedonian Uprising, 21 Mayıs 2015, <https://sputniknews.com/europe/201505211022421659/>, (Erişim Tarihi: 2.09.2022).

Standish, R. (2014). Fifth Columns Are (and Were) Everywhere, *Foreign Policy*, 25 Temmuz 2014, <https://foreignpolicy.com/2014/07/25/fifth-columns-are-and-were-everywhere/>, (Erişim Tarihi: 19.07.2022).

Sussman, G.ve Krader, S (2008). Template Revolutions: Marketing U.S. Regime Change in Eastern Europe, *Westminster Papers in Communication and Culture*, 5(3).., ss. 91-112.

U.S. Department of State. (2017). *Non-Governmental Organizations (NGOs) in the United States*, <https://www.state.gov/non-governmental-organizations-ngos-in-the-united-states/>, (Erişim Tarihi: 18.09.2022).

U.S. Department of State (2021). *Non-Governmental Organizations (NGOs) in the United States*, <https://www.state.gov/non-governmental-organizations-ngos-in-the-united-states/>, (Erişim Tarihi:20.07.2022).

United States Holocaust Memorial Museum (1940). War Front; FDR speaks about Fifth Column, <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn1001202>, (Erişim Tarihi: 09.09.2022).

Warrick, T.S., (2020). How to Defeat Iranian and Russian Cyber Operations Against The U.S. Election, 28 Ekim 2020, Atlantic Council, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/how-to-defeat-iranian-and-russian-cyber-operations-against-the-us-election/>, (Erişim Tarihi: 15.09.2022).

Wilson, A. (2006). Ukraine's Orange Revolution, NGOs and the Role of the West, *Cambridge Review of International Affairs*, 19(1).., ss. 21-32.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), VII/2 (2022), s. 25-32

ISLAMOPHOBIA, XENOPHOBIA AND RACISM*

Alim Yılmaz**
Didem Geylani***

Abstract

The term Islamophobia; It is an explanatory concept introduced to draw attention to Islam and anti-Muslim sentiments. In the academic literature, there is an increasing inclination towards the analysis of xenophobic behavior and rhetoric. This negative trend, which feeds Islamophobia and rises especially in the Western world, has historical, social, political and psychological causes and consequences. In this respect, this study includes literature research on Islamophobia or the fear of Islam. In order to understand Islamophobia and how it manifests, the concept of xenophobia is examined first. It is also included in the research that Islamophobia is a special type of xenophobia, but under certain conditions it has implications that go beyond this issue. There is a considerable literature on xenophobia and anti-Islam at the global level. It has been determined that the phenomenon of Islamophobia, which is observed in Western societies, has strong links between concepts such as xenophobia, racism and localism, which are also common in these countries.

Key Words: *Islamophobia, Xenophobia, Racism, Islam*

---

* This paper contains elements of presentation notes submitted to the 8th ILN Conference on November 5th and 6th.

** Prof. Dr. Istanbul Medeniyet University, Political Science and Public Administration.

alimyilmaz@gmail.com. Orcid id: 0000-0002-2658-0109

*** Asst. Prof. Dr. Istanbul Medeniyet University, Political Science and Public Administration,

didemgeylani@gmail.com. Orcid id: 0000-0002-4865-1975

İSLAMOFOBİ, YABANCI DÜŞMANLIĞI VE İRKÇİLİK

Özet

İslamofobi terimi; İslam ve Müslüman karşıtı duygulara dikkat çekmek için tedavüle sokulan açıklayıcı bir kavramdır. Akademik literatürde yabancı düşmanlığına yönelik davranış ve retoriklerin analizine dair gittikçe yükselen eğilim gözlenmektedir. İslamofobiyi besleyen ve özellikle Batı dünyasında yükselen bu negatif eğilimin tarihi, sosyal, siyasal ve psikolojik nedenleri ve sonuçları bulunmaktadır. Bu çalışma bu yönüyle İslamofobi ya da İslam'dan duyulan korkuya dair literatür araştırması içermektedir. İslamofobiyi ve nasıl tezahür ettiğini anlamak için öncelikle yabancı düşmanlığı kavramı incelenmiştir. İslamofobinin yabancı düşmanlığının (Xenofobia) nın özel bir türü olduğu ancak belli koşullarda bu hususu aşan içerimler taşıdığı da araştırmada yer almaktadır. Yabancı düşmanlığı ve İslam karşıtlığı üzerine global düzeyde hatırı sayılır bir literatürünü oluşturmuştur. Batı toplumlarında müşahede edilen islamofobi olgusunun yine buralarda yaygın olan yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve yerelcilik gibi kavramlar arasında güçlü bağlar olduğu tespitine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İslamofobi, Yabancı Düşmanlığı, İrkçılık, İslam*

Basic Concepts: Definition and Methodology

In the 1990s, the term "Islamophobia" was coined to call attention to anti-Muslim sentiment, conduct, and rhetoric. There is a growing trend in the academic literature to look into topics like anti-Islam and anti-Muslim sentiment, including its history, causes, and effects. This research aimed to conduct a review of the literature in order to better understand the phenomena of Islamophobia. To comprehend Islamophobia and how it manifests itself, the notion of xenophobia should be examined first. A lot has been written on the connection between xenophobia, which is prevalent in Western society, and other concepts like racism, a hostility toward difference, and nativism, all of which have their roots in the same problem.

Xenophobia is the fear and hate of outsiders or immigrants, and it is akin to racism. Despite their similarities, xenophobia and racism are separate enough, and one can be both. This is the case all around the world as a general trend among nations. Racism is based on the assumption that racial differences lead to a single race's inherent superiority. Xenophobia is derived from the Greek concepts *xenos* (guest) and *phobos* (stranger) (fear). Although there are many differences between xenophobia and racism, the terms are frequently used interchangeably. As a psychological state, dread of the foreigner or stranger has a semantic overlap with nativism, which favors native residents over immigrants, at all ages. Having a xenophobic attitude toward outsiders has been a fact not only in the West but also in the rest of the world.

Numerous causes have contributed to the global growth in xenophobic sentiments against immigrants. In countries where migration is a problem, the emergence of anti-immigrant rhetoric in the media and politics will be a major social issue. Relationships with foreigners altered according to religious, social, political, and economic considerations. However, xenophobia is a specific sort of intolerance towards newcomers or outsiders by the native-born majority. Modern xenophobia demonizes the other as "muslim", "jew", "barbarian" or "underdeveloped".

By sharing rationale and feelings with the "land owners" or native population, all forms of communal prejudice, including racism, tend to exclude and oppress the other. Global immigration policies provide an opportunity to reexamine outsider stereotypes. Because EU and USA have been the center of migration, both pro and anti-immigrant policies are distilled here. The primary issue is that xenophobia has become an ethical and social value. Post-politics in the USA and the Brexit referendum in the UK have intensified violent acts globally. Consider Trump's presidential campaign and his rise to power in the USA, where both discourse and practice of xenophobia have increased. As in Trump's "immigrants aren't people" "Animals." Corte and Gomez (2018) These xenophobic statements are amplified by the cultural structure. In this sense, xenophobia is a distinct sort of violence and that "The "lying" policy has worked well in the Brexit campaign. Boris Johnson, the former foreign minister who went on to become prime minister, and other prominent politicians were involved in this process. Statistical information on the matter, it is argued, has significant distortions. and, the public was manipulated. This was mirrored in the media as well. Trump, the incoming president-elect, is the other notable figure. Because of his election campaign language and his "cynical" and "humiliating" demeanor toward his opponents,

Trump has served as a precursor to anti-truth politics.” (Yılmaz & Geylani, 2021:26) What this demonstrates is how politics works in the West, and how it affects both foreigners and native-born residents.

Xenophobia is a widely held social and political belief, yet it also has its antithesis. So, xenophilia subcategories such as Afrophilia (anti-Black racism), allophilia, allosemitism, and Islamophilia could be used to combat racism and heterophobia. This conception is not a social movement or an intellectual development in the West. Other groups of notions have a close meaning link to xenophobia. Those few sentences help explain xenophobia as a human predisposition. This includes ethnocentrism, populism, and nationalism. Nativism is the belief that native-born people are superior than foreign-born people. Hence birthplace becomes a criterion for citizenship in a modern state, and so nativism is the distinction between “the people” (we) and “the foreigners” (not-us) (Guia, 2016; Gellner, 1995; Higham, 1988, p. 1-3). In fact, nativism is directly linked to xenophobic debates on anti- or pro-immigrant policies.

Right and left wing ideologies in the West sought to form supermen and so super-nations by eliminating non-westerners and thus immigrants. The eugenicist movement in the EU and USA exemplifies this idea. By closing borders or building mega-walls, eugenics promotes the creation of a developed Western nation. Some libertarian political discourses also favor eugenics and social Darwinism (Yakushko & Blodgett, 2018). Ethnocentrism is blamed for anti-immigrant and thus anti-foreigner societal policies.

However, the most true and similar concept is racism. Race is a term used to describe how various nationalities see racial and ethnic minorities (Bobo, 1988; Silva, 2003). In *The Origins of Species: Or, The Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* (p.239), Charles Darwin claims that “grade of civilization... seems a most important element in the success of nations”. Galton (1869, 1904) and Pearson (1905, 1911) was using this argument to argue that foreign-born immigrants were “lower races” in British society. Thus, contemporary xenophobia is developed from Western Darwinist theoretical ideas and spread globally (Tucker, 1996; Fanon, 1959).

Islamophobia as Xenophobia

Xenophobia as a form of prejudice is related to Islamophobia in the West for a long-standing phenomenon. Islamophobia is a sort of discrimination towards Islam as a religion and individuals perceived as Muslims whether believers or not. In this sense the Muslims met discrimination as threatening foreigners without considering their unique national identities (Taras, 2012).

There are and could be a variety of reasons why a human being develops a dread of the other. An propensity like this could be caused by historical and innate factors. The natural desire to safeguard our property from potential harm might lead to xenophobic views. It should be underlined, however, that modern racism appears to be interpreted as Western supremacy. The appropriation of the aforementioned question may be observed in Samuel Huntington's *Clash of Civilizations*, where he claims that the new cold war is based on cultural rather than material causes. The most outspoken argument claims that Islam has

an inherent proclivity for violence, posing a severe threat to Western civilization. Indeed, Halliday (1999) clearly pointed out that Islam was depicted as a menacing other. And Said's *Orientalism* (1978, p. 286–287) provides a good knowledge regarding the links between the West and Islam particularly. (Said, 1985) focuses particularly on the Middle East and claims that European dominance was manifested not just in political and economic terms, but also in cultural terms. It entailed the creation of a discourse known as Orientalism, whose structure emphasized the distinction between the native (the West) and the other (the Orient, Islam) (Said, 1985:19).

Islam has been depicted as a barrier to the universal Western ideal of globalization, which encompasses Western ideals, political and cultural networks. Islam is seen as a threat as a result of the fear and hatred aimed toward Muslims. As Halliday (1996) points out, there is a distinction between Islamophobia and anti-Muslimism. Anti-Muslimism is a political philosophy that could be construed as anti-religion rather than anti-Islam. Discrimination against Muslims, populations whose sole or primary religion is Islam, and whose real or imagined Islamic character is a prejudice, is ubiquitous. It appears to be claiming that anti-Muslimism is a new form of racism that discriminates not only on physical but also religious grounds. According to Halliday, the name "Islamophobia" is incorrect since it is too homogeneous, and the phrase implies that there is just one religion and that all Muslims are the same. Finally, Islamophobia refers to a fear of Islam as a religion, not Muslims. However, the xenophobic or racial perception of Islam, shown in the form of Islamophobia, cannot be applied or created to the entire Western civilization and culture. Otherwise, it may be a reactionary response that fails to account for the facts. In this way, Islamophobia is not just a problem in the Western world; xenophobic attitudes toward Islam and Muslims exist in Muslim-majority countries as well.

The term "Islamophobia" was first used in a publication by the non-governmental organization Runnymede Trust, which studies the relationships between different races in England. The publication, titled "Islamophobia: A Challenge for Us All," was the first time the term was used (Bleich, 2012, p.179). Islamophobia can be defined as "fear of Muslims or of the Islamic faith," despite the fact that there is no general agreement on what it means.

It should be understood as having negative attitudes or feelings toward Islam or Muslims, despite the fact that a general definition is impossible to provide. Despite popular belief, not every criticism of Islam and Muslims can be characterized as anti-Muslim or Islamophobic. In the case of Islamophobia, when negative evaluations are directed at all or most Muslims or various aspects of society, a broader set of negative attitudes or feelings towards individuals or groups of individuals is elicited, as is the case with related concepts such as homophobia or xenophobia. Similarly to terms such as racism, sexism, and antisemitism, Islamophobia is a fear of Muslims. Apart from that, Islamophobia can provide insights into many other negative emotions such as hatred, jealousy and suspicion. It can also cause anxiety and feelings of rejection. This can cause feelings of disgust or anger. It encompasses those who adhere to this religion as well as those who comply to a religion that is hostile to Islam or Muslims. As a result, it is clear that Islamophobia has multiple manifestations, and in the West, Islam and Muslims are frequently perceived as intrinsically intertwined entities.

Since Islamophobia is defined as a fear of Islam in Europe and America, as well as acts of hostility and aggression against Muslims are a result of this fear and hostility and aggression. It is possible to have Islamophobia for a variety of reasons, the most prominent of which are cultural and historical factors as well as political, economic, and theological ones.

In light of cultural and historical considerations, it may be possible to establish a connection with western civilization. We are witnessing, historically, that unique civilizations such as the western one exhibit a monotype structure that is closed to multiculturalism and cultural differences. One plausible explanation could be that western civilization has progressed to a higher level of development when compared to the rest of the world. As a result of this fact, westerners have come to regard other societies, including Muslims, as "lower, inferior, second-class" societies. In ancient Greece and Rome, for example, the first Europeans were terrified of these Asian enemies who lived near their borders, and they referred to them as barbarians. According to historical records, the "Eastern" has a negative attitude toward the "Western" in various historical periods. As previously stated, in relation to social Darwinism, the eugenic movement defined Asians and non-Western societies as despotic and barbarian people, while describing the "lover" peoples as the antithesis of their own identity. Indeed, anti-Semitism prevailed in the West, particularly in the practices of the Nazis, which laid the groundwork for the extermination of Jews. Antisemitism appeared to have given way to anti-Islamism, also known as Islamophobia, in recent years.

There are political factors at play in the development of Islamophobic policies and attitudes in the Western world. A report prepared by the Pew Forum estimates that approximately 17 million Muslims reside in Western Europe today. Because of immigration into the Union, this number rises by 1.7 million each year. In Europe and America, the Christian population is primarily composed of elderly people, and their population growth rate is lower than that of the Muslim population. In response to the rapid increase in the number of Muslims in the population brought about primarily by immigration, but also by rising birth rates and conversions from Christianity to Islam, the continent of Europeans and Christians became known as "Islamized." As a result, the fear among westerners that Muslims will gain majority status in their own countries and that they will lose their position of dominance as a result of becoming a minority provokes them to practice anxiety and fear. Islamophobia has manifested itself in this context in the EU and the United States as religious intolerance. Due to Muslim immigration to Europe and rising Muslim birth rates, many right-wing political parties in Europe are motivated to use the aforementioned "threat" to gain popular support in order to get political power in the short term.

These anxieties and fears are intentionally used to gain support for initiatives that will exacerbate Islamophobia. There has been an increase in unemployment rates among Christian populations that leads to racist and exclusionary attitudes toward minorities such as Muslims and Islamophobic incidents such as violence against Muslims. Muslim individuals who travel to Europe and America and work as unskilled laborers have begun to purchase second and third generation children of high quality, have begun to ascend to important state levels with education, have intensified their efforts to assert their rights, and have grown in economic strength. This is a difficult situation to be in from an economic, religious, and political standpoint. All of these real-world circumstances have been perceived as a potential threat, which has resulted in Islamophobic reactions.

Concluding Remarks

Consequently, the perception of identity created by historical consciousness manifests itself as the self and the other (we and them). Throughout history, human communities living in various parts of the world and establishing a variety of civilizations have survived by developing their own set of moral principles. The interactions that arose as a result of this process, as well as the efforts to explore and seize different regions, pitted human societies against one another, resulting in great wars and, as a result, widespread destruction. The factors that enable human societies to relocate on the planet include not only conquest, but also motivations such as trade, curiosity, and understanding the differences between peoples and cultures.

The development and collapse of great civilizations that have emerged throughout history are also linked to the phenomenon of migration, which is defined as human movement across space. The efforts of large and powerful armies to take over the world are bound to result in conflicts between people who hold opposing views. In the same way, psychological tendencies such as the desire to protect what one has and the desire to obtain what one does not have are considered to be the primary motivations for conflict throughout history. The religious, linguistic, cultural, and racial differences that have always existed and will continue to exist are the force that drives these processes.

When it comes to modernization, the "West" has always been a center of attraction for people from all over the world. However, the great unrest in the "East" has become increasingly repulsive to the settled populations. Other eastern societies, particularly Muslims, are attracted to the West by the advancement of the Western world in areas like administration, politics, trade, and technological advancement, as well as the favorable living conditions it provides. Another important reason is the devastation caused by wars between powerful modern states in the West and the rest of the world in the Eastern hemisphere. However, demonizing the West is meaningless, and it reinforces the tendency to understand the deep problems in the Eastern world through externalization, which is similar to the xenophobia that has developed in the Western world.

In addition to the numerous reasons listed above, there are also internal factors that contribute to Islamophobia. The internal contradictions of Muslims, their attempts to see their own problems through the eyes of others, and the difficulties they have integrating into their new environments all contribute to the development of opposing attitudes. The negative attitudes of dominant Western countries such as the EU and the United States have been investigated, however, because this is an issue that requires further investigation.

References

- Bleich, E. (2012, January). Defining and researching Islamophobia. *Review of Middle East Studies*. 46(2). 180-189.
- Darwin, C. (1859). *On the origin of species: Or, the preservation of favoured races in the struggle for life*. London: Down, Bromley, Kent.
- Fanon, F. (1959/2008). *Black skin/White masks*. New York: Grove Press
- Galton, F. (1904). Eugenics: Its definition, scope, and aims. *American Journal of Sociology*. 10(1). 1-25
- Gellner, E. (1995). Nationalism and xenophobia. In B. Baumgartl and A. Favell (Eds.), *New xenophobia in Europe* (pp. 6-9). London: Kluwer Law International.
- Guia, A. (2016). *The concept of nativism and anti-immigrant sentiments in Europe*. EUI Working Paper, MWP 2016/20. San Domenico di Fiesoli, Italy: European University Institute.
- Halliday, F. (1996). *Islam and the myth of confrontation: Religion and politics in the Middle East*. London: I.B. Tauris.
- Halliday, F. (1999). 'Islamophobia' reconsidered. *Ethnic and Racial Studies*. 22(5). 892-90.
- Higham, J. (1988). *Strangers in the land*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Pearson, K. (1905). *National life from the standpoint of science*. London: Adam and Black
- Runnymede Trust (1997). *Islamophobia: A challenge for us all*. London: Runnymede Trust.
- Said, E. (1978). *Orientalism*. London: Penguin.
- Taras, R. (2012). *Xenophobia and Islamophobia in Europe*. UK:Edinburgh University Press.
- Tucker, W. H. (1996). *The science and politics of racial research*. Urbana Champaign, IL: University of Illinois Press
- Yakushko, O., & Blodgett, E. (2018). Immigration. *Handbook of Multicultural Psychology*.
- Yılmaz A. & Geylani, D. (2021). *Post Truth (Hakikat Sonrası), Global Siyaset ve Türkiye: Metodolojik Bir Yaklaşım*. In Yılmaz, A. &Bağcı İ. *Teoriden Pratiğe Türkiye Siyaseti* (pp.15-51). Liberte Yayın Grubu. Ankara.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), VII/2 (2022), s. 33-46

TANZİMAT ÖNCESİ DÖNEMDE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SİVİL TOPLUM

Derya Ayten*

Öz

Tarihsel süreçte, aileden devlete uzanan yelpazede, toplumdaki ilişki ağları, örgüt ve/ya gruplara referansla kullanılan ve bu nedenle, farklı tanımlamaları yapılan sivil toplumun, geçirdiği aşamalar da göz önüne alındığında, üzerinde tam bir uzlaşımın sağlanamadığı söylenebilir. Bu durum, eyleycilere geniş bir hareket alanı sağlarken, toplumsal unsurların farklı amaçlar etrafında bir araya gelişlerini kolaylaştırıcı bir etkiye bulunmaktadır. Ancak, diğer taraftan da kavramın daha da müphem hale gelmesine ve sivil toplumun ne olduğu ve/ya olması gerektiği konusundaki tartışmaların daha da yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Bu çerçevede, her ne kadar sivil toplumun modern bir olgu olduğu konusunda bir görüş birliği varsa da, yine de Osmanlı İmparatorluğu'nda, 19. yüzyıla kadar olan süreçte var olan ve devlet dışında faaliyet gösteren birtakım kurumlar da, inceleme konusu olabilmektedir. Bu amaçla, Osmanlı'da geleneksel toplum yapılanmasının üç ana unsuru olan lonca, vakıf ve dini cemaatlerin, sivil toplum aktörleri olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği konusu önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı İmparatorluğu, Sivil Toplum, Loncalar, Vakıflar, Dini Cemaatler*

* Araştırma Görevlisi Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mail: derya.ayten@medeniyet.edu.tr, Orcid id: 0000-0001-6026-8760

CIVIL SOCIETY IN THE OTTOMAN EMPIRE IN THE PRE-TANZIMAT PERIOD

Abstract

Civil society has had various definitions throughout the history, with reference to a wide range of social relations from family to state, including social networks, organizations and/or groups. While this variety gives actors room for movement, it also makes it easier for members of society to come together for different purposes. On the other hand, it augments the ambiguity of the concept and intensifies debates about what civil society is and/or should be. Regardless, there is a universal agreement for civil society to be a modern phenomenon. However, as they operated outside the realm of the state, some of the institutions that existed in the Ottoman Empire until the 19th century, could also be examined within the framework of civil society. To that end, it is significant to investigate whether guilds, foundations and religious communities, the three main elements of traditional Ottoman social structure, could be classified as civil society actors.

Keywords: *Ottoman Empire, Civil Society, Guilds, Foundations, Religious Communities*

Giriş

Günümüzde en önemli tartışma alanlarından birini oluşturan sivil toplum kavramı, özellikle refah devletinin sonunu getiren neo-liberal politikalar ve beraberinde yaşanan küreselleşme süreciyle birlikte ayrı bir önem kazanmıştır. Bir taraftan, devletten beklenen görevlerin piyasaya bırakılmasıyla toplumsal alanda yaşanan eşitsizliklerin giderilmesi hususunda sivil toplum kuruluşları ön plana çıkarken; diğer taraftan da, bilgi teknolojisiyle yerelin küresele bağlandığı bir ortamda, farklı taleplerin dillendirilmesi konusunda bireylerin bir araya geldikleri örgütlenmeler hız kazanmıştır. Bu çerçevede, devletin rolü, görev ve sınırlarının ne olduğu ile sivil toplumun siyasi alana etkisi ve kamusal alanı şekillendirme potansiyeli üzerinde çeşitli fikirlerin geliştirildiği bir alan olmuştur. Ancak, her ne kadar, günümüz dünyasının önemli tartışma alanlarından birini oluştursa da sivil toplum kavramının farklı tanımlamaları Antik Yunan'a kadar dayanmaktadır. Bununla birlikte, sivil toplumun ne olduğuna dair ortaya atılan fikirlerin burjuva toplumunun oluşumuna dayanandırılması, kavramın modern bir olgu olarak kabulünü beraberinde getirmektedir.

Sivil toplum farklı siyasi, ekonomik ve kültürel söylemlerin ve aktörlerin kullanımına girince, sivil toplumun esas işlevlerinin, taşıdığı temel ahlaki ve siyasi değerlerin ne olduğu da muğlaklaşmış olmaktadır (Keyman, 2004:1). Ancak, devlet kuruluşlarına bağlı olmadan, halkın kendi içinde gönüllülük esasına dayanarak oluşturduğu alan olarak sivil toplumda varlık gösteren örgütlerin, paylaştıkları ortak özellikleri asgari düzeyde de olsa belirlemek mümkündür. Sivil toplum örgütlerinin kuruluş ve işleyişlerinde temel unsurun gönüllülük olduğu ve diğer özelliklerin de bu unsura dayandığı iddia edilebilir. Yani, sivil toplum örgütlerinde çalışanların tek amacının topluma hizmet etmek olması, bireylerin hizmetleri karşılığında ücret almamaları, örgüt içerisinde dayanışma ve yardımlaşmanın ön planda tutularak üst-üst ilişkisinin olmaması ve mali açıdan çalışmalara destek veren üyelerin bağışlarıyla ayakta kalmaları, sivil toplum örgütlerinde gönüllülüğün önemini göstermektedir. Bireylerin, bu örgütlere katılmaları konusunda mecbur bırakılmamaları ve üyelikleri durumunda da maddi menfaat elde etmelerinin mümkün olmaması ile devlet katkısının olmaması, bu alanı, bireysel çıkarların ön planda olduğu özel yaşam ile hiyerarşik güç ilişkilerinin söz konusu olduğu politik arena arasında bir yere oturtmuş olmaktadır. Diğer bir deyişle, ekonomik toplum ve siyasi toplum arasında kalan ve toplumun tümü için ortak iyiyi amaç edinen bir varlık alanının sivil toplumu oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle, sivil toplum kuruluşları, toplumsal sorunları çözmede etkin bir araç olarak görülmektedir (TÜSEV, 2011: 51).

Bu özellikler bağlamında, Türkiye'de sivil toplumun gelişiminde önemli bir aşama olarak 1980 askeri darbesi sonrası başlayan dönemde, küresel piyasalara entegrasyonun ve beraberinde yükselişe geçen kimlik politikalarının etkili olduğu süreç önemlidir. Ancak, bu dönem öncesinde de Türkiye'de faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları var olmuştur. Hatta Osmanlı'nın son dönemlerinde, Tanzimat dönemiyle hız kazanan Batılılaşma çabaları neticesinde, modern anlamda sivil toplum örgütleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Yalnız, bu durum, Osmanlı'da 19. yüzyıl öncesinde, toplumsal hayatta devlet dışında aktörlerin bulunmadığı sonucunu vermez. Bilakis, Osmanlı'da imparatorluk yapılanmasının geleneksel bir yönetime dayanması, başkentte oturanların toplumla olan ilişkisinin kısıtlı olmasına ve kamusal alana ait pek çok faaliyetin devlet dışı kurumlar aracılığıyla yürütülmesine imkân tanımıştır. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı'da sivil toplum örgütleri gibi işlev gören, tebaa

ile yönetenler arasında yer alan ve toplumsal alana katkıda bulunan çeşitli örgütlenmeler var olmuştur. Ancak, bunların devletten ve içinde buldukları geleneksel ilişki ağlarından bağımsız, farklı talepleri dile getiren ve devletle bireylerin istekleri doğrultusunda mücadele eden yapılanmalar olduğu sonucu çıkarılamaz. En önemlileri olarak, lonca, vakıf ve dini cemaatlerin, devletle yaptıkları iş birliği neticesinde varlık buldukları ve bu nedenle de devletin toplumdaki araçları gibi çalıştıkları söylenebilir. Modern sivil toplum kuruluşlarından beklendiği şekilde, tabandan gönüllü bir örgütlenme şeklinin devlete karşı bireyi ve içinde yaşadığı toplumsalı korumaya odaklanmasını değil, aksine hiyerarşik güç ilişkilerinin toplumdaki tezahürleri olarak bu unsurların Osmanlı'da yer edindiği sonucuna varılabilir.

Bu çerçevede, çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl öncesinde var olmuş olan örgütlenme biçimlerinin modern sivil toplum kavramı temel alınarak analizi yapılacaktır. Bu amaçla, ilk olarak, sivil toplum kavramının tarihsel süreç içerisinde sahip olduğu farklı tanımlamalara yer verilecektir. Takip eden kısımda, Osmanlı'da sivil toplum ve Tanzimat öncesi dönemdeki örnekleri incelenecektir. Son kısımda ise, bu örneklerin hangi açılardan sivil toplumun parçası sayılabileceği, hangi noktalarda ise, kavramın taşıdığı anlamdan ayrıldığı tartışılacaktır. Çalışma, konuyla ilgili genel bir değerlendirmenin yapılacağı sonuç bölümüyle tamamlanacaktır.

Sivil Toplum Kavramının Tarihsel Süreci

Özellikle geçen yüzyılda kamusal ve akademik alanda çokça tartışılan bir kavram olsa da, sivil toplumun tarihi aslında antik Yunan'a dayanmaktadır. Aristo'nun, özel ile kamusal olanı birbirinden ayırdığı ve toplumsal alanın bir parçası olmayı da yurttaşlıkla bir tuttuğu söylenebilir (Aristotle, 1932: 1279a23). Kamusal alan, bireylerin ortak sorunlar hakkında fikirlerini paylaştığı ve böylece aktif ve gönüllü katılımın sağlandığı bir arena olarak tasvir edilse de Aristo'ya göre, bu alan toplumun tüm kesimleri için değil, sadece özgür erkekler içindir (Aristotle, 1932: 1138a33). Katılımda getirdiği kısıtlamaların yanında, Aristo'nun kamusal olarak betimlediği alanın da devlete değil özele referansla çerçevesinin çiziliyor olması, bugünkü anlamıyla bir sivil toplum tanımına tekabül etmemektedir. Diğer bir deyişle, Aristo, devletle sivil toplum arasında bir ayrım yapmamakta, sivil toplumu devletle birlikte karakterize etmektedir (Kaldor, 2003: 584).

Devletle kamusal olanın birlikte, bu ele alınış şekli, yaşanan siyasi ve toplumsal dönüşümlerle değişime uğramıştır. Bu değişimdeki en önemli etken, Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla, feodalizmle iktidarın parçalı bir yapı kazanması ve kilisenin güçlenerek toplumsal alandaki nüfuzunu artırmasıdır. Dinin evrensel niteliği ile özel ve kamusal ilişkileri içine alacak şekilde kapsayıcı olan hükümleri, kilisenin giderek merkezileşmesini, bu da, siyasi otoritenin ve devlet yapılanmasının meşruiyetini aldığı bir güç haline gelmesini sağlamıştır (Ehrenberg, 2011: 18). Orta çağ Avrupa'sında, devlet başta olmak üzere, özele ve toplumsalla müdahil olan kilise iktidarının, bireylerin inisiyatifine ve kişisel isteklerine yer bırakmayacak şekilde tüm alanı organize ettiği ve bu nedenle, yönetimden özerk bir kamusal alanın var olmadığı söylenebilir.

12. yüzyıldan itibaren yaşanan değişimlerle birlikte, dini hükümlerle bütünleşik olarak algılanan kamusal alan, giderek ekonomiyle bir anılır hale gelmiştir. Toprağa bağlı zenginliğin yerini artan oranda ticaret getirilerinin almaya başlamasıyla burjuva sınıfının ortaya çıkması, ulaşım, iletişim ve bilgi düzeyinin artmaya başlamasıyla kilisenin otoritesinin sorgulanmaya başlanması ve yeni silahların icadıyla feodal beyliklerin yerini güçlenen krallıkların alması, kilisenin egemenliğine son vererek, yeni bir siyasi ve toplumsal düzenin temel dinamiklerini oluşturmuşlardır. Burjuva sınıfının ticareti daha güvenli ve dolayısıyla daha az maliyetle yapabilmesi, belli sınır hatları ve o sınırlar içerisinde uygulanan kurallar bütününe bağlı ve parçalı iktidar yapılarının yerini, merkezileşmiş güçlü bir devletin almasıyla yakından ilişkiliyken; bu sınıfın kaynaklarına erişim de devlet inşası ve merkezileşme politikaları için hayati bir öneme sahip olmuştur (Tilly, 1985: 179).

Toplumsal ilişkileri düzenleyecek yeni kurallar sistemi de ancak, devletin otoritesi ve zor kullanma gücünün tekelde toplanması sayesinde kurulabilmiştir. Toprakların yönetimini tek merkez altında toplamak ise, kralların yerel iktidar odaklarını ortadan kaldırmalarını ve bu da savaş yapmak için gerekli olan mali ihtiyacı artırmıştır. Merkezi otoritenin burjuva sınıfına sağladığı pek çok kolaylık yanında, özellikle özel mülkiyetin korunma altına alındığı hukuki çerçeveyi ve gerektiğinde uyguladığı zor kullanma gücünü tekelinde bulundurması karşılığında, ihtiyaç duyduğu mali desteği de bu yeni sınıftan almıştır. Merkezi yönetimle burjuvanın müzakeresi üzerine şekillenen devlet yapısıyla, artık, krallar güçlerini korumak için, burjuva sınıfının çıkarlarını gözeterek hareket etmeye başlamış ve böylece devletle toplum arasında ayırım ortaya çıkmaya başlamıştır (Poggi, 1978: 37). Diğer bir deyişle, orta çağın sonlarına doğru, ekonomiyle özdeşleşmiş bir sivil toplum kavramıyla beraber, daha seküler bir siyaset anlayışı gelişmeye başlamıştır (Ehrenberg, 2011: 18).

Moderniteye geçişle birlikte, devletin, toplumun ve her ikisi arasındaki ilişkinin yapısı da değişmeye başlamıştır. Ekonominin bir güç kaynağı olarak toplumda yer etmesi, bireylerin kendi çıkarlarını gözeten aktörler olarak ortaya çıkmasını ve bu da John Locke ve Adam Smith tarafından ifade edildiği şekliyle sivil toplumun burjuvazi terimlerle anlaşılmasını sağlamıştır (Ehrenberg, 2011: 18). Locke'a göre, doğa halinde özgür olan bireyler, toplumsal sözleşmeyle haklarının bir kısmını devrederek devleti var ettiklerinden, devlet erkinin sınırlı olması gerekirken, buna karşın toplumdaki bireyler ve gruplar haklarını kendi çıkarlarına uygun olarak serbestçe kullanabilmelidir (Locke, 1988: 2122). Diğer bir deyişle, Locke devleti kadiri mutlak olmaktan çıkarak örgütlü topluma da yer vermiş olmaktadır (Bayhan, 2002: 4). Özel mülkiyetin hem doğal bir hak hem de kişisel özgürlüğün ve ayrıca vatandaşlığın da ön koşulu olduğunu iddia eden Locke, sivil toplumun varlığına temel olarak sermaye birikimini işaret etmekte ve böylece, devletle ekonomi arasındaki bağı kopartarak, ekonomiyi devletten bağımsız işleyen bir alan olarak ele almaktadır (Ehrenberg, 2011: 20). Sivil toplumu anlamak için, burjuvazi teorisini tam anlamıyla ortaya koyan düşünür ise Smith olmuştur. Sivil toplumun ekonomik süreçlerle organize olduğunu belirten Smith, politik alanın, ekonomiye müdahalesinin engellenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu halıyla, Smith'in sivil toplumu kavramsallaştırması, devletin dışında yer alan ve kişisel istekler doğrultusunda bir hareket alanı olarak, sivil toplumun modern tanımlamalarına işaret etmektedir (Ehrenberg, 2011: 20). Kısaca belirtmek gerekirse, bu dönemle birlikte artık sivil toplum, ekonomi ve siyasetin ayrıldığı, politik alana olan karşı duruşun ekonomik alan üzerinden şekillendiği bir yapı içerisinde, burjuvazi terimlerle tanımlanmaya başlanmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde, Hegel'in, sivil toplumu, ailenin diyalektik bir gelişmeyle devlete varmasındaki aracı bir basamak olarak tanımladığı görülmektedir (Bayhan, 2002: 5). Diğer

bir deyişle, aile ile devlet arasında kalan ve devlete bağlı olmayan her unsur sivil toplumun parçasıdır (Mardin, 1991: 19). Devletin dışında hareket alanı olarak, ekonomik süreçlerle şekillenen ve bu yolla ortak paydayı sağlayacağı düşünülen sivil toplum tanımına eleştiriyle bakan Hegel'e göre, bireylerin kişisel çıkar peşinde koşmaları, toplumda rekabete, güvensizliğe ve çatışma haline sebebiyet vereceğinden, piyasanın işleyişine değil, çıkarları uzlaştıran düzenleyici bir güce ihtiyaç duyulmaktadır (Hegel, 1991: §268). Diğer bir deyişle, toplumda çatışmaya sebep olan unsurları uyumlu hale getirerek, sivil alanı bir arada tutan devletin varlığı gereklidir (Bayhan, 2002: 6).

Bir anlamda devleti kutsamakta olan Hegel'in aksine, Marx, devleti hâkim sınıfların çıkarını temsil eden bir üst yapı olarak görmektedir (Marx ve Engels, 1979: 139). Hegel'in iddia ettiği şekilde, devletin toplumsal alandaki çıkar çatışmalarını uzlaştıran tarafsız bir role sahip olduğunu reddeden Marx'a göre, devlet toplumdaki bir kesimin, burjuva sınıfının, çıkarlarını kollayan bir yapıdır. Bu çerçevede, sivil toplumu burjuva sınıfıyla eş gören Marx, sivil toplumun kapitalist üretim ve beraberindeki devlet yapısıyla birlikte vücut bulduğunu iddia etmektedir. Devlet ve sivil toplum arasında karşılıklı sıkı bir ilişki öngören Hegel ve Marx'ın aksine, sivil toplum-devlet ayrılığını vurgulayan ve bu yönüyle de modern sivil toplum kavramına temel oluşturan kuramcı ise Tocqueville olmuştur (Tocqueville, 1988: 67). Devletten ve siyasal sistemden bağımsız bir örgütlenme biçiminin sivil toplumu oluşturacağını belirten Tocqueville, bağımsız ve çoğulcu bir sivil toplumun ise demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olduğunu ortaya koymuştur (Keane, 1994: 82). Bireysel katılımın sağlandığı ve farklı amaçlar etrafında şekillenen devlet dışı organizasyonların odağında bir sivil toplum öngörüsünde bulunan düşünür, bir anlamda günümüz sivil toplum anlayışını temellendirmiştir. Gönüllü katılımın, yerelliğin ve örgütlenmenin önemini vurgulayan Tocqueville, ortak fayda için bireyler arası eşitliğin önemine değinen Hegel ve Marx gibi kuramcılarını tersine, toplumdaki eşitsizlik halinde sivil toplumun özgürlükleri koruduğunu savunmaktadır (Ehrenberg, 2011: 24).

Tüm bu tarihsel süreç incelendiğinde, sivil toplum kavramı üzerine hem devlet yapısı hem de toplumda meydana gelen değişim ve dönüşümlerle birlikte şekillenen farklı tanımlamaların ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Ancak, modern anlamda sivil toplum kavramının şekillenmesi, modern devletin kurumsallaşması ve toplumda var olan geleneksel ilişki biçimlerinin yerini bireysel olanın ön plana çıktığı yeni bir hukuki yapının almasıyla ilişkilendirilerek ele alınması gerekir. Bu çerçeveden bakılacak olursa, kapitalist üretim tarzıyla birlikte şekillenen toplumsal sınıfların, verdikleri mücadeleler ve giriştikleri müzakereler sonucunda meydana getirdikleri modern ulus devlet yapılanmasının ve bu yapının toplumla olan ilişki biçiminin, modern anlamda sivil toplum kavramı üzerinde bir takım kistasların genel hatlarını çizdiği söylenebilir. Bu bağlamda, sivil toplumu her yönüyle kapsayabilecek bir tanımlama yapmanın önündeki engellere rağmen, kavram çoğu zaman devlet tarafından kontrol edilmeyen haneler, kitle iletişim araçları, piyasa, gönüllü kuruluşlar ve sosyal hareketler gibi toplumsal ilişkiler alanına gönderme yapılarak belirlenmektedir (Keane, 1998: 17). Bu bağlamda, ilk olarak sivil toplum kavramıyla, devletten özerk olan ve devletin belirli sınırlar içerisinde işlevlerini gerçekleştirmesini öngören bir kavrayıştan söz edilmektedir. Buna ek olarak, bireylerin belirli hedefler etrafında gönüllülük esasına dayanarak bir araya gelmesi ve bireyle devlet arasında bir alanda faaliyet gösteren örgütlenme biçimi olduğu da, yine üzerinde kabul görmüş özelliklerindedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivil Toplum

Farklı kuramsal perspektiflerin her birinin farklı sivil toplum tanımlarının olması, bu konuda tam bir görüş birliğine varılmasını engellemektedir. Bu durum, kuşkusuz ele alınan teorik çerçevenin devlet aygıtını ve politik gücü nasıl tanımladığı ile yakından ilgilidir. Bu yolla, devlete görece toplumun nerede konumlandığı, toplumsal alanın nasıl işlediği, hangi aktörler tarafından düzenlendiği ve ayrıca bu devlet dışı alanla otoritenin ilişkisinin şekli ve düzeyi de belirlenmiş olmaktadır. Buna göre, özel alan ile devlet arasında bir yerde konumlanan sivil toplum, çıkarlarını ve görüşlerini ifade etmek, bilgi ve fikir alışverişinde bulunmak, amaçlarını gerçekleştirmek, devlete ilişkin taleplerini dillendirmek ve kamu görevlilerini hesaba çekmek için yurttaşların kamusal alanda ortaklaşa hareketini içermektedir; bireyin ve ailenin özel hayatını, eğlence ve maneviyat amaçlı etkinlikleri, kâr amaçlı şirket faaliyetlerini ve devlet iktidarını ele geçirmeyi hedefleyen siyasal çabaları dışlamaktadır (Diamond, 1994: 5).

Üzerinde az çok uzlaşa sağlanmış olan bu sivil toplum kavramının modern bir olgu olarak ortaya koyulduğuna şüphe yoktur. Bürokrasinin kurumsallaşmasıyla devletin gücü tek elde toplaması, merkezin yereldeki güç odaklarını baskı altına alması ve dolayısıyla topluma çok daha müdahil hale gelmesi yoluyla ancak, modern sivil topluma giden süreç işlemiştir. Kılışle beraber feodal yapının da gücünü yitirmesi, modern ulus devletin zeminini hazırlayacak şekilde, seküler hukuki yapılanmaya ve devlet yapısının toplumsala nüfuz edecek halde kurumsallaşmasına imkân tanımıştır. Diğer taraftan da yönetilenlerin hak ve yükümlülükleri olan vatandaşlara dönüşmesi ile egemen gücün meşruiyet kaynağı topluma geçmiştir. Tarihsel süreç içerisinde hem devlette hem de toplumda yaşanan değişimlerle gücün farklı toplumsal tabakalar arasında el değiştirmesi sonucu, Avrupa örneğinde, modern ulus devlet ve içinde geliştiği bir toplumsal yapı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, geleneksel toplum yapısı, fetih odaklı büyümeye dayalı imparatorluk yönetimi ve asker ve vergi alımı haricinde yönetici sınıfını yerelle temasa geçmediği bir yapı olarak Osmanlı Devleti modern öncesi olarak değerlendirilmektedir. Toplumsal yaşamdaki yerinin sınırlı olması, ekonomisinin yönetici zümrenin mülkü olduğu topraklarda tarıma dayalı oluşunun sermaye birikimine ve dolayısıyla bir burjuva sınıfa olanak tanımaması ve çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmesinin sonucu olarak etnik ve dini çeşitliliğin varlığı vb. pek çok etkenin Osmanlı'da Avrupada tecrübe edilen şekliyle bir modern ulus devletin inşasını engellediği bilinmektedir.

Avrupada toplumsal çatışmalar sonucunda bir uzlaşa sağlanmış ve bu süreç, her ülkede devletin toplumla olan ilişkisini belirlediği bir biçim almıştır. Kapitalist ekonomiyle ulus devletin birbirini inşa ettiği süreç içerisinde, modern anlamda sivil toplum kavramı da oluşmaya başlamıştır. Sivil toplumun ortaya çıkışı ve tarihsel süreç içerisinde geçirdiği aşamalar göz önüne alındığında, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batıdaki anlamıyla özdeş bir sivil toplumun var olup olmadığı tartışma konusudur (Tamer, 2010: 103). Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nda bugünkü bilinen şekliyle bir sivil toplum olup olmadığı sorusuna verilecek cevabın, Tanzimat dönemiyle birlikte hız kazanan modernleşme süreci içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Modern anlamda sivil toplum yapılanmasının ancak 1876 sonrası dönemde, anayasal hakların sağlandığı bir ortamda, gerçekleşebildiği söz konusu olsa da, yine de, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu tarihten önce

de sivil topluma örnek olarak gösterilebilecek kimi örgütlenmelerin var olduğu söylenebilir. Devletten beklenen pek çok işlevi yerine getirme konusunda rol oynayan, bu bağlamda da, imparatorluk içerisinde en önemli kurumlardan birini oluşturan vakıflar, bu türden bir örgütlenmeye sahip olmuşlardır. Vakıfların yanı sıra, lonca teşkilatlanmaları ile dini cemaat örgütlenmeleri de, Osmanlı'da 1800'lü yıllar öncesi dönemde sivil toplum sayılabilecek unsurlardandır. Sivil toplumun ne olduğu konusunda yapılan tanımlamalarda kabul gören ortak özellikler, bu örgütlenmeler özelinde incelenecek olursa, bu kurumların sivil toplum örgütü olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusunda bir analiz yapılabilir.

Tanzimat Öncesi Dönemde Sivil Toplum Örnekleri

Modernleşme çabaları ve devletin merkezileşme yoluyla toplumsal hayata nüfuz eder hale gelmesinden önce, Osmanlı İmparatorluğu'nda sivil toplum sayılabilecek birtakım örgütlenmelerin var olduğu bilinmektedir. Bu kuruluşlardan birini oluşturan lonca teşkilatlanmasının tarihi, Anadolu Selçuklularına dayanmaktadır ve Osmanlı toplumsal hayatına miras kalmıştır. Üretimin teşvik edilmesi ve kalitesinin yükseltilmesi, çıraklıktan ustalığa sektörlerde çalışacak elemanların yetiştirilmesi, ürünlerin fiyatlarının denetlenmesi vb. pek çok görevi yerine getirmiş olan loncalar, el sanatları başta olmak üzere Osmanlı'daki ekonomik hayatın yerel unsurlarını oluşturmuşlardır (Bayram, 2012: 82). Üyelerine bir çeşit sosyal güvenlik çatısı sağlamasının yanı sıra, toplumdaki çeşitli kısıtlamalar altında bulunan hasta ve sakatlar ile fakir ve muhtaçlara da yardım eden (Bayram, 2012: 88) loncaların, bu açıdan modern refah devletinin yerine getirmekle yükümlü olduğu görevlerden önemli bir kısmını yaptığı ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin loncalar üzerindeki denetim gücünü tartışmalı bulan görüşe göre, loncalar genelde devlet denetimine karşı kendi hareket alanlarını, yani özerkliklerini korumayı başarmıştır (İnalçık, 1994: 19-20). Diğer taraftan, teşkilat kurallarına uymayan esnafa çeşitli cezai yaptırımlar uygulaması ile devletin verdiği yetki çerçevesinde vergi toplama görevini de yerine getirmiş olması (Çaha, 1994: 91), lonca teşkilatlanmasının devletten ne derece özerk olabildiği sorusunu akla getirmektedir. Bugünkü anlamda mali denetimden ziyade, bu açıdan bakıldığında, loncaların devlet adına vergi toplamasının, bu teşkilatların bir anlamda devletin toplumdaki uzantısı olarak işlev gördüğü sonucuna da varılabilir. Buna ek olarak, Osmanlı şehirlerinde kolluk güçlerinin görece zayıflığı nedeniyle, merkezin loncaları nüfusu kontrol altında tutmak için bir araç olarak kullandıkları da bilinmektedir (Faroqhi, 2006: 344).

Osmanlı toplum hayatında, loncalar kadar etkin olan bir diğer yapılanma da vakıflar olmuştur. Bir tür hayır yapma aracı olarak işlev gören ve daha çok dini motivasyonlarla manevi bir amaca yönelik olarak mülk sahibi kişilerin taşınır ve/ya taşınmaz mal varlığını toplumun hizmetine tahsis etmesi şeklinde tanımlanabilecek olan vakıflar (Yediyıldız, 2003: 14), Osmanlı toplumunda önemli bir yere sahip olmuşlardır. Mülkün başta hükümdarlar olmak üzere, hükümdarın yakın çevresi ile hizmetlerinden dolayı kendilerine bahşedilmiş maddi kaynaklara sahip olan yönetici sınıfının elinde bulunması, toplumdaki seçkin bir tabakanın ancak, tebaanın faydalanması için vakıf kurabildiklerine işaret etmektedir. Çoğunluğunun kamu hizmetine vakfedilmiş olması, vakıflar aracılığıyla, seçkin sınıfın kendileriyle, kendilerine meşruiyet kazandıracak sıradan insanlar arasında simgesel bir ilişki dünyası kurmak amacıyla olduğunu göstermektedir (Gerber, 2004: 248) Diğer bir deyişle, sultanlar ve yakın çevresi için, kamunun refahının gözetilmesi yoluyla meşruiyet kazanma ile gücün ve refahın sembolü olarak tebaanın desteğini güçlendirme adına, vakıfların önemi bir hayli büyüktür (Ágoston ve Masters, 2009: 136-7). Toplumsal ihtiyaçların giderilmesi amacıyla

yönelik kurulan bu vakıfların, loncalar da olduğu gibi muhtaçlara yardım edilmesi öncelikli işlevlerden birini oluşturmuştur. Bunun dışında, yol ve köprü gibi bayındırlık işleri ile eğitim ve sağlık alanında halka hizmet verme konusunda da, vakıfların önemli bir yeri olmuştur (Yediyıldız, 2003: 46).

Cami, medrese, aşevi, kütüphane ve yetimhane vb. pek çok farklı alan için kaynak oluşturulan vakıflar, bu açıdan, Osmanlı ekonomik hayatında çok önemli bir rol oynamıştır (Quaert, 2005: 34). Öyle ki, vakıfları, Osmanlı şehir hayatının arkasında yatan itici güç olarak değerlendirenler de mevcuttur (Kia, 2011: 79). Buna karşın, Osmanlı'da mülkiyetin devlete mensubiyetten kaynaklanan bir özellik olması, diğer bir deyişle özel mülkiyet hakkının olmaması (Kılıçbay, 2001: 33) bir anlamda vakıfların 'meşru' kabul edilen amaçlar haricinde kurulabilmesinin önüne geçmiştir. Öte taraftan, müsadere usulünün varlığı ve her ne kadar hukuka dayandırılarak meşrulaştırıldıysa da aynı zamanda keyfi olarak uygulandığı da bilinmektedir. Öyle ki, vakıflara yönelik eleştirilerin temel noktasını, vakıf kurma amacının müsadere kurtularak, sermaye birikiminin kısıtlı olduğu bir ortamda kendisinden sonraki nesillere mal aktarmak amacı oluşturmaktadır (Buluş, 2009: 27). Diğer taraftan ise, sosyal refahın artırılması ve sosyal güvenlik ve hizmetin sağlanması amacıyla sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarda çalışmış olan bu örgütler, devletin ilgisi ve bilgisi dâhilinde kurulmuş yapılardır (Abay, 2009).

Osmanlı İmparatorluğu'nda, lonca ve vakıflar kadar önemli bir diğer unsur da cemaat örgütlenmeleri oluşturmuştur. Millet sistemince, dini ve/ya mezhepsel ayırım yoluyla, gayrimüslim tebaaya, kendi cemaatlerini ve kimliklerini kurma ve koruma hakkı verilmiştir. Dini cemaatlerin liderleri, yönetimle yakın bir ilişkiye girerek cemaatleriyle ilgili idari görevlerde idarecilik yapmıştır (Heper, 1980: 17). Bu çerçevede, dışarıdan müdahale olmaksızın, cemaatlerin dini ve eğitim alanları başta olmak üzere, kendilerini ilgilendiren konular hakkında karar alma ve uygulama haklarının olduğu bilinmektedir. Mali anlamda da, gayrimüslim cemaatlere de, kendi üyelerinden yardım toplama ve bu yardımların cemaatin ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda serbestiyet tanınmıştır (Güler, 1998: 157). Gayrimüslim cemaatlerin görece özerk bu konumuna karşın, vergi ve harçların devlete ödenmesi ile cemaat içi güvenliğin sağlanmasından cemaat liderleri sorumlu tutulmuşlardır (Çaha, 1994: 90). Devletin toplumdaki eli olarak düzenin korunması adına işlev görmesinin yanı sıra, dini/mezhepsel cemaatlerin, doğumla gelen zorunlu bir katılıma dayanmaları da, gönüllü bir birliktelikle örgütlenmediğini göstermektedir. Gayrimüslimlerin yanı sıra, Mevlevi, Nakşibendi ve Bektaşî vb. farklı dini grupların oluşturduğu örgütlenmeler de, Osmanlı toplumunda önemli bir yere sahip olmuşlardır. Bu tarikatlar, kurdukları medrese ve tekeler aracılığıyla, bir taraftan müritlerini yetiştirerek kendi cemaatlerini oluşturmuş, diğer taraftan da, ihtiyaç sahiplerine maddi destek yardımında bulunarak topluma hizmet etmişlerdir (Özdemir, 1994: 277).

Osmanlı'daki Örneklerin Sivil Toplum Açısından Değerlendirilmesi

Osmanlı'nın ulus-devlet değil, bir imparatorluk olduğu ve bu sistemin öngördüğü şekilde bir devlet yapılanması ile beraber işleyen devlet-toplum ilişkisinin var olduğu bilinmektedir. 19. yüzyıldaki modernleşme çabalarına kadar da, imparatorluk daire-i adalet ek-seninde, millet sistemine dayanarak yönetilmiştir. Bu çerçevede, tebaanın asker ve vergi

temelinde merkezle ilişkili olduğu, modern devletin gözetleyici/denetleyici araçlarından ari, görece özerk oldukları bir yönetim şeklinden bahsetmek mümkündür. Fetih odaklı imparatorluk yapısının, geniş bir coğrafyada hükmettiği tebaanın etnik ve/ya dini çeşitliliğinin fiili bir sonucu olsa da, bu durum, aslında devleti yönetenlerin topluma müdahil olmayı amaçlamadıkları bir yapıyı da işaret etmektedir. Kısaca, Osmanlı'da, yerelle olan ilişkisinin sınırlı olduğu modern öncesi bir devlet ve bu devletin hükmettiği bir toplumdan söz edilebilir. Bu açıdan bakıldığında, modern bir olgu olarak tanımlaması yapılan sivil toplumun, Osmanlı İmparatorluğu'nda varlığını sorgulamak yersiz olacaktır. Ancak, kavramsal muğlaklıkla birlikte, tarihsel süreç içerisinde farklı düşünürlerce inceleme konusu olmuş olan sivil toplumun izlerini, Osmanlı toplumunda da sürmek mümkündür. Diğer bir deyişle, günümüz sivil toplum anlayışına paralel olacak şekilde, Osmanlı'da 1800'lü yıllar öncesinde toplumda var olan çeşitli örgütlenme türlerinin işlevleri üzerinde analiz yapılabilir. Bu amaçla, "belli bir yasal düzenleme içerisinde gönüllülük esasına dayalı olarak kendi kaynaklarına sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde örgütlü bir sosyal yapılanma" (Yıldırım, 2004: 47) olarak tanımlanabilecek olan sivil toplumun, Osmanlı'da Tanzimat öncesinde var olan birtakım örgütlenme biçimleri özelinde değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

Bu özellikler çerçevesinde, Osmanlı toplumunda öneme sahip olan vakıf, lonca ve cemaatler incelenecek olursa, ilk etapta, bu unsurların her birinin, toplumsal fayda için yerine getirdikleri işlevler ile işleyiş şekilleri bakımından, sivil toplum kuruluşları oldukları sonucuna varılabilir. Ancak, devletle bu unsurlar arasındaki güç ilişkisine odaklanılacak olursa, bu unsurların ne derece sivil olduğu/olabildiği sorusu ortaya çıkacaktır. Üyelerinden yardım toplama, grup yöneticisini seçme vb. kimi uygulamalarla, bu örgütlenmelerin iç işlerinde kısmen özerk bir yapıda olduklarını söylemek mümkünken, bu faaliyetlerin de yine merkezi yönetime bağlı oluşu problemlidir. Bahsedilen husus, sivil toplum kuruluşlarının tabii olması gereken hukuki çerçeveye değil, bizatihi devlet yönetiminin gözetiminde bu örgütlenme biçimleriyle iş birliği içerisinde olması ve vergilerin toplanmasından, kurumların liderlerinin onayına kadar devletin mutlak söz hakkına sahip olmasıdır. Sultanın en yüksek merci olması, şer'i hükümler başta olmak üzere birtakım kurullarla hakları tanınsa da keyfi uygulamalardan kaçınılması ve maddi kaynaklara ulaşımın devletle olan ilişkiye dayanması gibi sebeplerden ötürü, vakıf, lonca ya da dini cemaatlerin kendi kaynaklarıyla yönetilen, hukuki koruma altında olan ve özerk olarak işlev gören kurumlar olarak görülmesi hatalı olacaktır.

Vergi toplama yetkisi vermesinin yanı sıra, bu örgütlenmeleri toplumsal güvenliği sağlama da aracı kurumlar olarak görmesi, Osmanlı'da yönetimin sayılan bu unsurları, var olan düzeni koruma ve devam ettirme amacıyla toplum üzerinde işleyen uzantıları olarak gördüğünü işaret etmektedir. Devletle işbirliği içerisinde hareket eden bu unsurların, dolayısıyla, kendi kaynaklarıyla ayakta duran özerk yapılar olarak varlıklarını sürdürdüklerinden bahsedilemez. Yönetimin bu teşkilatlar üzerindeki kontrolü ve onları çeşitli kanallardan kendine bağımlı hale getirmiş olması, özel alan ile devlet arasında aracı nitelik taşımasını da engellemiştir. İçinde bulunduğu sistem içerisinde 'meşru' kabul edilen meseleleri ele alan ve bu alanlarda faaliyette bulunan aktörler olarak bu örgütlenmelerin, istedikleri herhangi bir amaç etrafında toplanarak bireysel talepleri devlete ulaştırdıklarından bahsedilemez. Devlet tarafından sınırları çizilmiş bir alan içerisinde işlev gösteren bu unsurların, toplumda görülen aksaklık ve eksikliklere çözüm arayışı içerisinde olmaları, tebaanın mevcut düzenle bütünleşmesini ve dolayısıyla yönetici sınıfın iktidarının devamlılığını sağlamıştır.

Tabandaki talepleri merkeze iletme gibi bir aracılık etmek yerine, devletle yaşadıkları güç ilişkisi içerisinde, devletten yerine getirmesi beklenen pek çok işlevi yerine getirmişlerdir. Bu anlamda, toplumda varlık gösterebilmeleri, devletin uygun gördüğü alanlarda faaliyet göstermelerine bağlı olmuştur.

Diğer önemli bir noktayı da, gönüllük esasını oluşturmaktadır. Kuruluşunda mal sahiplerinin gönüllü olarak maddi zenginliklerinden bağışta bulunuyor olması, vakıfların bireylerin isteği üzerine kurulduğu sonucunu verebilir. Ancak, müsadere usulüne karşı, mal sahiplerinin alternatif yol olarak vakıf kurmayı seçebiliyor olması, bir çeşit zorunluluğu da işaret etmektedir. Bunun yanı sıra, maddi zenginliğe sahip olma ön koşulu, isteyen herkesin bu tarz bir örgütlenme yoluna gidemeyeceğini göstermektedir. Aksine mülk edinmenin yönetimle yakın ilişki kurmaya bağlı olduğu da göz önüne alınacak olursa, vakıfların varlığının devletten bağımsız olduğunu söylemek imkânsızlaşmaktadır. Diğer taraftan, günümüzdeki meslek odaları benzeri yapılanmalar olarak değerlendirilebilecek olan loncalara bakıldığında, grup içerisinde tutunabilmenin yolunun yaşayarak öğrenmeye dayalı bir hiyerarşiye bağlı olması, yine isteyen herkesin loncalara katılmayacağını göstermektedir. Bu çerçevede, loncaların da gönüllülük esasından çok, zorunlu katılımı ile işlediği iddia edilebilir.

Aynı durumun, İslami oluşumlarda da söz konusu olduğu söylenebilir. Buna göre, cemaat aidiyeti, mürit olma ve tarikat liderine boyun eğmekle kazanıldığından, üyeler arasında dikey bir ilişkiden ve dolayısıyla gruptakiler arasında bir hiyerarşiden söz edilebilir. Gayrimüslim cemaatlere bakılacak olursa, toplum içinde azınlıkta kalmalarının yanı sıra, devletin de bir yönetim dininin bulunması, bu cemaatlerin dışarıya daha kapalı yapılanmalar olarak, statükoyu koruma eğiliminde kaldıklarını göstermektedir. Cemaat üyelerinin kimliklerini ve dolayısıyla toplumdaki konumlarını, din/mezhep temelli farklılıklar oluşturduğu için, cemaat içerisinde dini öğretinin kuralları geçerli olmuştur. Bu da, bu cemaatlere dışarıdan gönüllü bir katılım olamayacağını, grup üyeliğinin doğuyla, yani zorunlu olarak kazanılacağını ve dini liderin grup içerisinde eşitler üstü bir konumda yer alacağını göstermektedir. Bağlı buldukları inancın ve devlet yönetiminin sınırlarını çizdiği ölçüde faaliyet gösterebilen bu gruplar da, bugünkü anlamıyla seküler bir sivil toplum kuruluşuna örnek olarak gösterilemez.

Sonuç

Arkasında yatan uzun felsefi tarihini bir kenara bırakacak olursak, sivil toplumun ne ifade ettiği konusundaki tartışmalarda genel kabul aşlında sivil toplumun modern bir olgu olduğu yönündedir. Bu bağlamda, bugünkü anlamıyla bildiğimiz sivil toplumun, ilk aşamada modern bir burjuva toplumu olarak ortaya çıktığını biliyoruz. Bu çerçevede, sivil toplum, kabaca, devlet iktidarının baskı ve denetimi altında olmayan gönüllü örgütlerin var olduğu alan olarak tarif edilebilir. Siyasi olanla, özel alan arasında kalan ve bu iki alan arasındaki ilişki biçimlerinin şekil alışında önemli rol oynayan sivil toplum aktörlerinin, bu açıdan aracı kurumlar olarak işlediği söylenebilir. Sivil toplum, modern bir olgu olarak ele alındığında, devletin toplumsala nüfuz etme ve politikalarını dayatma amaç ve araçlarına sahip bir yapı olduğu, hükmedilen tarafın ise, hak ve yükümlülüklerle donatılmış rasyonel bireylerden oluştuğu kabul edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu gibi geleneksel devlet işleyişi ve toplum yapısının bulunduğu bir örneği, modern sivil toplumun karakteristikleriyle incelemek problemlidir. Ancak, devletle aile arasında kalan alanda faaliyet göstermeleri ve her ne kadar modern anlamda olmasa da sivil toplum örgütlerinin işlevlerinin önemli bir kısmını yerine getirdiğini söyleyebileceğimiz yapılanmaların mevcudiyeti de yadsınamaz.

Bu çerçevede, 19. yüzyıldaki modernleşme çabaları ve bu yolla devlet-toplum ilişkisinin dönüşüme uğramaya başlamasına kadar ki dönemde, Osmanlı'da günümüzde sivil toplum kuruluşlarına benzer fonksiyonlar gören çeşitli unsurlardan bahsetmek mümkündür. Lonca, vakıf ve cemaatler üzerinden bir değerlendirme yapılacak olursa, bu örgütlenme biçimlerinin sivil toplumu oluşturup oluşturmadığına net bir cevabın verilemeyecek olduğunu söyleyebiliriz. Tarımdan elde edilen vergilerle mali işleyişini sürdüren, özel mülkiyet hakkının ve dolayısıyla burjuva sınıfının olmadığı ve sonucunda Batı'da iktidar ve toplum arasında yaşanan mücadele ve müzakere süreçlerinin yaşanmadığı bir devlet olarak Osmanlı'da, bugünkü anlamıyla bir sivil toplumun varlığından söz edilemez. Mevcut sistem içerisinde konumlanan ve devletle yaptığı işbirliği yoluyla yerelde iktidar elde edebilen bu kurumların, devlete karşı baskı unsuru olarak çalışamayacakları açıktır. Ancak, bu durum, işlevlerine, toplumsal alanda yaptıkları katkılara ve grup aidiyeti oluşturmalarına bakılacak olursa, her ne kadar zayıf da olsa ve Batı'daki sivil toplum yapısıyla hem nitelik hem de niceliği bakımından karşılaştırılması çok anlamlı olmasa da yine de Osmanlı'da sivil toplumun nüvelerine rastlanmadığı sonucuna götürmez.

Kaynakça

- Abay, A. R. (2009). Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri. <http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/pdf>.
- Ágoston, G. ve Masters, B. (2009). *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. New York: Facts On File.
- Aristotle. (1932). *Politics*. çev. H. Rackham. Loeb Classical Library.
- Bayhan, V. (2002). Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 26/1, 1-13.
- Bayram, S. (2012). Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Loncaları. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, 81-115.
- Buluş, A. (2009). Sivil Toplum Kuruluşlarına Tarihsel Bir Örnek: Osmanlı Vakıfları. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16, 21-36.
- Çaha, Ö. (1994). Osmanlı'da Sivil Toplum. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49/3, 79-99.
- Diamond, L. (1994). Rethinking Civil Society-Toward Democratic Consolidation. *Journal of Democracy*, 5/3, 4-17.
- Ehrenberg, J. (2011). The History of Civil Society Ideas. M. Edwards (Der.), *The Oxford Handbook of Civil Society* içinde (ss.15-25). New York: Oxford University Press.
- Faroqhi, S. N. (2006). Guildsmen and Handicraft Producers. S. N. Faroqhi (Der.), *The Cambridge History of Turkey, The Later Ottoman Empire, 1603-1839* içinde (ss. 312-367). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gerber, H. (2004). Osmanlı Sivil Toplumunu ve Modern Türk Demokrasisi. K. Karpat (Der.), *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si* içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Güler, A. (1998). "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan Kilise Defterlerinin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri'nden Örnek Fermanlar). *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 9/09, 155-175.
- Hegel, G. W. F. (1991). *Elements of the Philosophy of Right*. Ed. A. W. Wood, çev. H.B. Nisbet. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heper, M. (1980). Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi. *Toplum ve Bilim*, 9.
- İnalçık, H. (1994). Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi. *Toplum ve Ekonomi*, 7.
- Kaldor, M. (2003). The Idea of Global Civil Society. *International Affairs*, 79/3, 583- 593.

- Keane, J. (1994). *Demokrasi ve Sivil Toplum*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Keane, J. (1998). *Civil Society: Old Images New Visions*. Cambridge: Polity Press.
- Keyman, E. F. (2004). Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum. *İstanbul Bilgi Üniversitesi, STK Eğitim ve Araştırma Birimi, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*, 3.
- Kılıçbay, M. A. (2001). *Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti*. Ankara: İmg Kitabevi.
- Kia, M. (2011). *Daily Life in the Ottoman Empire*. California: The Greenwood Press.
- Locke, J. (1988). *Two Treatises of Government*. Ed. Peter Laslett. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mardin, Ş. (1991). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (1979). *Collected Works*. Vol. 11. London.
- Özdemir, R. (1994). Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekke ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 5, 259-310.
- Poggi, G. (1978). *The Development of the Modern State: A Sociological Introduction*. Standford: Standford University Press.
- Quataert, D. (2005). *The Ottoman Empire, 1700-1922*. New York: Cambridge University Press.
- Tamer, M. G. (2010). Tarihsel Süreçte Sivil Toplum. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27/1, 89-105.
- Tilly, C. (1985). War Making and State Making as Organized Crime. P. Evans, D. Rueschemeyer ve T. Skocpol (Der.), *Bringing the State Back In* içinde (ss. 169-187). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tocqueville, A. de (1988). *Democracy in America*, Vol. I. Ed. J. P. Mayer. New York: Harper and Row.
- TÜSEV (2011). Türkiye'de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası. *Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu II*, İstanbul.
- Yediyıldız, B. (2003). *18. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yıldırım, İ. (2004). *Demokrasi, Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim*. Ankara: Seçkin Yayınları.

İSMUS
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
(Journal of Medeniyet Politics)

Cilt: VII

2022

Sayı: 2

İÇİNDEKİLER

Emine ÇELİK & Göktuğ SÖNMEZ, Sivil Toplum Kuruluşlarının Beşinci Kol Faaliyetlerindeki Rolü 1-24

Alim YILMAZ & Didem GEYLANI, İslamofobi, Yabancı Düşmanlığı ve Irkçılık 25-32

Derya AYTEN, Tanzimat Öncesi Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivil Toplum 33-46

JMP
Journal of Medeniyet Politics

Volume: VII

2022

No: 2

CONTENTS

Emine ÇELİK & Göktuğ SÖNMEZ, The Role of Non-Governmental Organizations in Fifth Column Activities 1-24

Alim YILMAZ & Didem GEYLANI, Islamophobia Xenophobia and Racism 25-32

Derya AYTEN, Civil Society in the Ottoman Empire in the Pre-Tanzimat Period 33-46

ISSN: 2547-9695
e-ISSN: 2587-0815

İLETİŞİM/CONTACT

Adres/Address: İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, Güney Yerleşkesi A Blok 2. Kat, Dumlupınar Mahallesi D-100 Karayolu, Kadıköy / İstanbul
Telefon: +90 (216) 280 25 52 • Fax: +90 (216) 280 25 55
Kurumsal E-mail: siyasal@medeniyet.edu.tr • E-mail: ismus.dergi@medeniyet.edu.tr